

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης

Ακαδημαϊκό έτος 2020-2021

Πτυχιακή εργασία

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΤΟΝ 18^Ο ΑΙΩΝΑ

Ρωσική, Γαλλική, Βρετανική και Ελληνική σκέψη

Διονύσης Χατζηθεοδώρου

A.M.: 1342201600227

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

Νάσια Γιακωβάκη

Αθήνα, Φεβρουάριος 2021

Ο Μύθος του Μεγάλου Πέτρου τον 18^ο αιώνα

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΕΤΡΟΣ: ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΤΟΥ.....	10
Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΣΚΕΨΗ.....	15
Οι θετικές αντιλήψεις.....	17
Οι αρνητικές αντιλήψεις.....	21
Το κίνημα των Δεκεμβριστών και το τέλος του μακρού 18 ^{ου} αιώνα.....	24
Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΣΚΕΨΗ.....	28
Οι καθιερωμένες αντιλήψεις (μέχρι το 1716).....	29
Fontenelle και Βολτέρος: Οι θεμελιωτές.....	30
Μοντεσκιέ και Ρουσσώ: οι κριτικοί.....	33
Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΗ ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ.....	36
Ο Μεγάλος Πέτρος στο νησί.....	37
Ο Μεγάλος Πέτρος ως αυτοκράτορας.....	38
Ο μύθος του Μεγάλου Πέτρου εκκινεί.....	39
Η βρετανική σκέψη αποκτά αυτόνομα χαρακτηριστικά.....	41
Η βρετανική σκέψη στο πρώτο τέταρτο του 19 ^{ου} αιώνα.....	43
Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ.....	44
Η Ρωσική Αυτοκρατορία υπό τη σκέπη της νεωτερικής Ευρώπης.....	44
Ο Μεγάλος Πέτρος στο πλαίσιο της ρωσικής «προσδοκίας».....	46
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	53
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	56

Ο Μύθος του Μεγάλου Πέτρου τον 18^ο αιώνα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο μύθος του Μεγάλου Πέτρου τον 18^ο αιώνα, όπως θεμελιώθηκε και εξελίχθηκε στον ευρωπαϊκό χώρο, αποτελεί ένα αξιοθαύμαστο παράδειγμα της έμπρακτης κατοχύρωσης και εφαρμογής μίας πληθώρας αρχών και αξιών που πρέσβευε το κίνημα του Διαφωτισμού. Ιδιαίτερα σημαντική, σε αυτό το πλαίσιο, κρίνεται η επίδραση που άσκησαν οι μεταρρυθμίσεις του τσάρου στην ευρωπαϊκή σκέψη. Οι συνέπειες του εξευρωπαϊσμού των θεσμών και των ηθών, που επέφερε ο ρωσικός πολιτικός και πολιτισμικός εκσυγχρονισμός του Μεγάλου Πέτρου, δεν περιορίστηκαν μόνο εντός ρωσικών συνόρων. Η ιστορική μελέτη και καταγραφή των βασικότερων θεωρητικών και φιλοσόφων του 18^{ου} αιώνα, που έγραψαν για τον Πέτρο, είναι κάτι περισσότερο από αναγκαία για την πλήρη κατανόηση της πρακτικής και συνειδησιακής αλλαγής των αντιλήψεων της καθολικής, μέχρι τότε, Ευρώπης για την Ρωσία.

Όντας φοιτητής του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης με ακαδημαϊκό ενδιαφέρον στην Πολιτική Επιστήμη και την Κοινωνιολογία, προσπάθησα να φέρω σε άμεση συσχέτιση, όσο το δυνατόν περισσότερο, την Ιστορική επιστήμη με τις δύο ανωτέρω. Για τον λόγο αυτό, όπως θα γίνει αντιληπτό, ο μύθος του Μεγάλου Πέτρου τον 18^ο αιώνα, δεν αναλύεται στη βάση μίας απλής καταγραφής των συγγραφέων, που ασχολήθηκαν με το έργο του τσάρου. Αντιθέτως, γίνεται μία απόπειρα διασύνδεσης του ρωσικού εξευρωπαϊσμού ως συνέπειας, σε μεγάλο βαθμό, της διαδικασίας της εκκοσμίκευσης, που πρωτοεμφανίζεται στη Δυτική Ευρώπη. Ο Πέτρος φαίνεται ότι αποτέλεσε το ιστορικό πρόσωπο που «έφερε» στη Ρωσία την νεωτερικότητα, γεγονός πρωτοφανές, αν λάβουμε υπόψη τις σύνθετες μεταβολές αιώνων, που χρειάστηκαν στη Δυτική Ευρώπη, για να διέλθει η ίδια το συγκεκριμένο κατώφλι. Ο διαφορετικός αλλά και ταυτόχρονα συνεκτικός, υπό το πρίσμα του Διαφωτισμού, τρόπος με τον οποίο αντιμετώπισε η ρωσική, η γαλλική, η βρετανική και η ελληνική σκέψη του 18^{ου} αιώνα το ζήτημα του Μεγάλου Πέτρου συμβάλει στη δημιουργία μίας αρκετά σφαιρικής εικόνας, σχετικά με την αλλαγή των αντιλήψεων στον ευρωπαϊκό χώρο, ταυτόχρονα με την εσωτερική αλλαγή, που προκάλεσε ο εκσυγχρονισμός του τσάρου στη Ρωσία.

Ολοκληρώνοντας τον σύντομο αυτό πρόλογο, θα ήθελα να ευχαριστήσω την καθηγήτρια του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του

Ο Μύθος του Μεγάλου Πέτρου τον 18^ο αιώνα

Πανεπιστημίου Αθηνών, Νάσια Γιακωβάκη, για τον προσανατολισμό που μου έδωσε στη συγγραφή της πτυχιακής εργασίας. Δίχως την υποστήριξη της, πνευματική και ακαδημαϊκή, η εργασία αυτή θα ήταν ημιτελής. Διδάσκοντάς με Παγκόσμια και Ευρωπαϊκή Ιστορία, καθώς και Ιστορία της Ρωσίας, δημιούργησε το πρόσφορο έδαφος για την ενασχόλησή μου με το ζήτημα της ιστορικής σχέσης της Ευρώπης με την Ρωσία στη βάση των Κοινωνικών Επιστημών.

Διονύσης Χατζηθεοδώρου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ολοκληρωτική κατάρρευση των καθεστώτων του «υπαρκτού σοσιαλισμού», το 1991, σήμανε την παγκόσμια αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για την ιστορική, και όχι μόνο, μελέτη των κρατών που υπάγονταν στο ανατολικό μπλοκ. Η χώρα που προσέλκυσε το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, ως ένα βαθμό δικαιολογημένα, ήταν η νεοσύστατη, τότε, Ρωσική Ομοσπονδία. Οι περισσότεροι μελετητές ασχολήθηκαν κυρίως με τη νεότερη ιστορία της Ρωσίας, η οποία εκκινεί το 1547, όταν ο Ιβάν Δ΄ (Τρομερός) ενθρονίζεται ως τσάρος όλων των ρωσικών πληθυσμών.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, καθοριστικής σημασίας για την εξέλιξη της Ρωσίας μέχρι σήμερα αποτέλεσε ο χαρακτηριζόμενος και ως «μακρύς ρωσικός 18^{ος} αιώνας¹». Η ονομασία αυτή μας υποδεικνύει μία προσπέραση των στενών χρονολογικών ορίων του αιώνα, η οποία, όμως, δικαιολογείται στην βάση ενός κοινού οράματος των σπουδαιότερων τσάρων της περιόδου. Αυτό το όραμα συνοψίζεται στην ιδέα του εξευρωπαϊσμού της Ρωσίας, την οποία έθεταν ως στόχο τόσο ο Μεγάλος Πέτρος (1682-1725) όσο η Αικατερίνη Β΄ (1762-1796) και ο Αλέξανδρος Α΄ (1801-1825).

Το ρωσικό βασίλειο, την στιγμή της ανακήρυξης του Μεγάλου Πέτρου ως τσάρου, το 1682, ήταν μία ανυπόληπτη δύναμη του διεθνούς συστήματος, ενώ, παράλληλα, τόσο η κρατική όσο και η κοινωνική δομή του ανήκαν, από κάθε άποψη, στο προνεωτερικό-παραδοσιακό σύστημα οργάνωσης, στο οποίο η κυριαρχία της Εκκλησίας ήταν αδιαμφισβήτητη σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δράσης. Η εσωτερική μεταβολή του Ρωσικού Βασιλείου προς μία εκκοσμηκευμένη αυτοκρατορία, είχε, εντούτοις, και συνέπειες στον συσχετισμό των δυνάμεων στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Το ρωσικό «θαύμα» έγκειται στο γεγονός ότι, μέσα σε ενάμιση, περίπου, αιώνα, η Ρωσία μετατράπηκε σε καθοριστικό παράγοντα ισχύος του διεθνούς συστήματος, συμβάλλοντας τα μέγιστα στην ήττα της Γαλλικής Αυτοκρατορίας κατά τους Ναπολεόντειους Πολέμους (1803- 1815) και

¹ Ο συγκεκριμένος όρος επηρεάστηκε από τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό «μακρύ 19^ο αιώνα» του Eric Hobsbawm. Η πρώτη χρήση του ανήκει στη Ν. Γιακωβάκη από τις παραδόσεις του μαθήματος: *Ιστορία της Ρωσίας: Από τον Μεγάλο Πέτρο στην Οκτωβριανή Επανάσταση*, ακαδημαϊκό έτος 2019-2020.

αποτελώντας, ταυτόχρονα, τον ισχυρότερο, ίσως, παράγοντα του Συνεδρίου της Βιέννης.² Παράλληλα,

Παρόλο που ο μακρύς 18^{ος} αιώνας ήταν στο σύνολό του ένας αιώνας ρηξικέλευθων αλλαγών στη Ρωσία, το επίκεντρο της προσοχής πέφτει πάνω στην βασιλεία του Μεγάλου Πέτρου, του πρώτου χρονικά τσάρου μεταρρυθμιστή. Γιατί, όμως, συμβαίνει κάτι τέτοιο; Ο Μπούσκοβιτς χαρακτηρίζει την βασιλεία του Πέτρου ως «μεταμόρφωση» και μάλιστα την δεύτερη μεγαλύτερη στην Ρωσία μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917³.

Για τον λόγο αυτό, είναι κρίσιμο να κατανοηθεί ο τρόπος που αυτή η μεταμόρφωση, που εισήγαγε στην Ρωσία ο Μ.Πέτρος, αντιμετωπίστηκε από τη ρωσική και την ευρωπαϊκή σκέψη, μέσα από τα βιογραφικά και ιστορικά κείμενα της εποχής. Σε ποιόν βαθμό, δηλαδή, η πολιτισμική μεταβολή, που επιχείρησε ο τσάρος, επηρέασε και μετέβαλε την υφιστάμενη για αιώνες αντίληψη για την Ρωσία.

Αυτή η σκοπιά θα εξεταστεί, σε κάποιο βαθμό, μέσα από την παράθεση των βασικότερων εκπροσώπων της ρωσικής, της γαλλικής, της αγγλικής και της ελληνικής σκέψης κατά τον 18^ο αιώνα. Στόχος είναι ο σχηματισμός μίας αρκετά σφαιρικής αντίληψης για τον εξέχοντα ρόλο που φαίνεται ότι κατείχε η εικόνα του Μ.Πέτρου στην εντός και εκτός ρωσικών συνόρων. Τα ταξίδια του τσάρου στην Ευρώπη, μέσα από μία πληθώρα μελετών της εποχής, μας βοηθούν να αντιληφθούμε τις εντυπώσεις που άφησε σε κοινωνίες άκρως διαφορετικές από εκείνη της πατρίδας του. Είναι γεγονός ότι ο μύθος του Πέτρου ξεπέρασε τα στενά ρωσικά σύνορα και η δράση του έγινε αντικείμενο θαυμασμού από τις περισσότερες ευρωπαϊκές μοναρχίες του 18ού αιώνα. Αυτό το ζήτημα θα αναδειχθεί στην παρούσα μελέτη, παραθέτοντας τις βασικές θέσεις και αντιπαραθέσεις για

² Στο συνέδριο της Βιέννης (1814-1815) συμμετείχαν οι νικητές των Ναπολεόντειων πολέμων (Βρετανική Αυτοκρατορία, Πρωσική Αυτοκρατορία, Αυτοκρατορία των Αψβούργων και Ρωσική Αυτοκρατορία) καθώς επίσης και η ηττημένη Γαλλική Αυτοκρατορία. Στόχος ήταν η εύρεση μίας ισορροπίας ισχύος στην ευρωπαϊκή ήπειρο, αλλά και η ανάσχεση των εθνικών- φιλελεύθερων κινημάτων που εμφανίζονταν όλο και συχνότερα εντός των εδαφικών κτήσεων των αυτοκρατοριών. Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την στιγμή διεξαγωγής του Συνεδρίου της Βιέννης ως το αποκορύφωμα της ρωσικής ισχύος κατά τον μακρύ ρωσικό 18^ο αιώνα, ιδιαίτερα αν συνεκτιμήσουμε τον πρωταγωνιστικό ρόλο της Ρωσίας εντός του συνεδρίου. Για περισσότερες πληροφορίες στο σχετικό ζήτημα βλ., Αποστόλης Βαλασσάς, *Το συνέδριο της Βιέννης: Ο Μετασχηματισμός της Ευρωπαϊκής Πολιτικής και του Διεθνούς Συστήματος*, πτυχιακή εργασία, Αθήνα, 2017

³ Μπούσκοβιτς, 2012, σ. 93.

Ο Μύθος του Μεγάλου Πέτρου τον 18^ο αιώνα

τον Μ.Πέτρο, σε συνάρτηση με το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο της κάθε χώρας που θα εξεταστεί.

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΕΤΡΟΣ: ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΤΟΥ

Ο Πιότρ Α΄ Αλεξέγιεβιτς, όπως επισήμως ονομαζόταν ο Πέτρος, γεννήθηκε στη Μόσχα το 1672. Όταν ήταν μόλις δέκα ετών, η Δούμα των βογιάρων (ευγενών) τον επέλεξε ως νέο τσάρο του ρωσικού βασιλείου. Ωστόσο, την εξουσία άρχισε να ασκεί μόνος του το 1696, καθώς μέχρι τότε συγκυβερνούσε με τα αδέρφια του Σοφία (επίτροπος μέχρι την ενηλικίωση του Πέτρου) και Ιβάν Ε΄. Τα εξωτερικά χαρακτηριστικά του τον διέκριναν από οποιονδήποτε άλλον άνθρωπο της εποχής, καθώς το ύψος του ξεπερνούσε τα δύο μέτρα και ήταν αρκετά λεπτοκαμωμένος. Η συμπεριφορά και οι συνήθειες του τσάρου ήταν εξίσου ιδιαίτερες, αφού τον χαρακτήριζαν απότομες εκρήξεις θυμού και μία έντονη επιθυμία για κατανάλωση αλκοόλ. Η αγαπημένη του ψυχαγωγία, πάντως, ήταν η ενασχόληση με τα πλοία, γεγονός το οποίο τον οδήγησε στο λιμάνι του Αρχάγγελου για πρώτη φορά το 1693.

Όπως φάνηκε, ο Πέτρος εστίασε την προσοχή του στην κατασκευή ισχυρού ναυτικού στόλου, θεωρώντας τον μέσο για την επίτευξη της ρωσικής επέκτασης, τόσο στον Νότο, όσο και στον Βορά. Πράγματι, μία από τις πρώτες ενέργειές του ήταν η προσπάθεια αύξησης της ρωσικής ισχύος στον Νότο εις βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με τελικό στόχο την έξοδο στην Μαύρη Θάλασσα. Αν και ο στόχος αυτός υλοποιήθηκε αργότερα, επί Αικατερίνης Β΄⁴, ο Μ.Πέτρος κατάφερε να καταλάβει, έστω και προσωρινά (1696-1711) το φρούριο του Αζόφ, το οποίο βρισκόταν κατά μήκος του ποταμού Ντον.

Το 1697, έχοντας πλέον την πλήρη εξουσία υπό τον έλεγχό του, ο Πέτρος ταξίδεψε ινκόγκνιτο για 18 μήνες στην Ευρώπη με σκοπό την εύρεση συμμάχων εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Μεγάλη Πρεσβεία, όπως ονομάστηκε το ρωσικό επιτελείο του τσάρου, ηγούνταν επισήμως από τον Λεφόρ και τον Γκολόβιν, οι οποίοι ήταν στενοί συνεργάτες του. Παρά τις μικρές διπλωματικές επιτυχίες της Πρεσβείας και την απροθυμία

⁴ Το περίφημο «ελληνικό σχέδιο» της Αικατερίνης Β΄ είχε ως αποτέλεσμα την μετωπική σύγκρουση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία (Ρωσοοθωμανικοί πόλεμοι) και την έξοδο της Ρωσίας στην Μεσόγειο για πρώτη φορά. Βλ. Τζάκης Δ., *Ρωσική παρουσία στο Αιγαίο: Από τα Ορλωφικά στον Λάμπρο Κατσώνη*, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000/ τ.1, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα/ εφ. Τα Νέα, 2003, σ. 115- 149.

των Δυτικών να συνάψουν στενές διπλωματικές σχέσεις με τη Ρωσία, ο Πέτρος παρέμεινε στην Ευρώπη αποκομίζοντας τεχνικές δεξιότητες και διαμορφώνοντας το κατάλληλο θεωρητικό υπόβαθρο των μεταρρυθμίσεων που θα εισήγαγε στην πατρίδα του. Ο τσάρος πραγματοποίησε ακόμη ένα ταξίδι στην Ευρώπη προς το τέλος της βασιλείας του το 1716.

Στο βόρειο μέτωπο, η απόπειρα διεύρυνσης των ρωσικών εδαφών αποτέλεσε τον βασικό στόχο του Μ.Πέτρου για το μεγαλύτερο μέρος της διακυβέρνησής του. Ο τσάρος ήρθε αντιμέτωπος με τον νέο και ικανό στα πεδία των μαχών βασιλιά της Σουηδίας, Κάρολο ΙΒ΄. Αν και οι πρώτες ενδείξεις αποκάλυπταν την αδυναμία του ρωσικού βασιλείου απέναντι στην ισχυρότερη Σουηδία, η πολεμική τέχνη του Μ.Πέτρου συνέβαλε στην πιο καθοριστική νίκη της βασιλείας του. Η νίκη της Ρωσίας στην μάχη της Πολτάβας το 1709, στα πλαίσια του Μεγάλου Βόρειου Πολέμου (1700-1721), οδήγησε, στην ίδρυση μίας πόλης με καθοριστική σημασία για τα μελλοντικά σχέδια του τσάρου.

Η πόλη αυτή ήταν η Αγία Πετρούπολη, η οποία βρισκόταν στο ανατολικό τμήμα του κόλπου της Φινλανδίας. Σύμφωνα με τον Μπούσκοβιτς, η περιοχή αυτή θεωρούνταν, για τον Μ.Πέτρο, μέρος της Ρωσίας, λόγω του αρχαίου ρωσικού παρελθόντος της⁵. Σε κάθε περίπτωση, εκείνο που φάνηκε να προέχει για τον τσάρο ήταν ο στρατηγικός και εμπορικός ρόλος της συγκεκριμένης πόλης, αφού αποτέλεσε το πρώτο πλωτό λιμάνι στα ρωσικά εδάφη. Η πρόσβαση προς την Βαλτική και κατ'επέκταση προς την Ευρώπη είχε εξασφαλιστεί, γεγονός μείζονος σημασίας, αν λάβουμε υπόψη την ολική στροφή της Ρωσικής, πλέον, Αυτοκρατορίας, προς τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό. Όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε, η ριζική μεταμόρφωση της Ρωσίας, που επιχείρησε ο Πέτρος, υλοποιήθηκε μέσα από την δημιουργία μίας νέας πόλης (1703) και στη συνέχεια πρωτεύουσας (1712), η οποία θα ερχόταν σε άτυπη αντιπαράθεση με το παραδοσιακό ρωσικό κέντρο, την Μόσχα.

Ωστόσο, η βασιλεία του Μ.Πέτρου δεν χαρακτηρίζεται μόνο από πολεμικές επιχειρήσεις. Καμία νίκη στα πεδία των μαχών δεν θα αποκτούσε μεγάλη αξία αν δεν συνοδευόταν από μία πληθώρα μεταρρυθμίσεων στο εσωτερικό της Ρωσίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι όλες οι μεταρρυθμιστικές ενέργειες του τσάρου έγιναν στη βάση των

⁵ Μπούσκοβιτς, 2012, σ. 98.

ευρωπαϊκών προτύπων της εποχής, τα οποία είχαν ήδη αρχίσει να επηρεάζονται από το κίνημα του Διαφωτισμού⁶.

Η πιο σημαντική, ίσως, μεταρρύθμιση του Πέτρου αφορούσε την αλλαγή του ρόλου της εκκλησίας. Αν και έντονα θρήσκος, ο τσάρος αντιμετώπισε με αρκετά διαφορετικό τρόπο, σε σχέση με τους προκατόχους του, την ορθόδοξη εκκλησία. Είναι βέβαιο ότι δεν θέλησε να καταργήσει την θρησκεία αλλά να «σταματήσει την ολοκληρωτική κυριαρχία της θρησκείας στη ρωσική κουλτούρα και να την περιορίσει στη θέση που κατείχε στην πνευματική ζωή της πρώιμης σύγχρονης Ευρώπης μετά την Αναγέννηση»⁷. Για τον λόγο αυτό το 1700 ο τσάρος περιόρισε την ισχύ του Πατριαρχείου της Μόσχας αρνούμενος να διορίσει νέο πατριάρχη. Στη θέση του δημιουργήθηκε μία Ιερά Σύνοδος, τα μέλη της οποίας διορίζονταν από τον ίδιο τον Πέτρο. Ακόμη περισσότερο, ο Πέτρος φαίνεται ότι πήρε τον έλεγχο των εσόδων της μοναστηριακής περιουσίας, παραχωρώντας ένα μηνιαίο επίδομα στους μοναχούς⁸.

Το εντυπωσιακό στοιχείο στις θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις αυτές είναι το γεγονός ότι ο Μ.Πέτρος κατόρθωσε μέσα σε τρεις, περίπου, δεκαετίες την επιτυχημένη απεμπλοκή της Ρωσίας από την προνεωτερική- παραδοσιακή οργάνωση των θεσμών και του πολιτισμού της και την μεταστροφή της σε μία «φωτισμένη» απολυταρχία δυτικού τύπου, στην οποία η εκκλησία δεν είχε δικαιοδοσία πάνω στην πολιτική.

Η πολιτική σφαίρα άρχισε σταδιακά να αυτονομείται, με αποτέλεσμα η μορφή της «νέας Ρωσίας» να είναι έντονα ευρωπαϊκή και σε αρκετές περιπτώσεις θεσμικά και πολιτιστικά πανομοιότυπη με εκείνη των δυτικών απολυταρχιών. Η εντυπωσιακή ταχύτητα αυτών των αλλαγών επιβεβαίωσε σε μεγάλο βαθμό το «θαύμα» του Μ.Πέτρου, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη πως, για την ίδια διαδικασία, τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης χρειάστηκαν αιώνες. Η νέα, λοιπόν, κουλτούρα, που εισήχθη στην αυτοκρατορική Ρωσία, ήταν από κάθε άποψη κοσμική.

Αν και οι ενέργειες του τσάρου δεν στόχευαν στην μεταβολή της κοινωνικής δομής, καθώς η δουλοπαροικία δεν καταργήθηκε, η ισχύς των ευγενών (βογιάρων) φάνηκε

⁶ Όπως θα δούμε στη συνέχεια, το κυρίαρχο φιλοσοφικό ρεύμα του Διαφωτισμού, κατά τον 18^ο αιώνα, έθετε το υπόδειγμα του «φωτισμένου» μονάρχη ως το ιδανικό μίας χρηστής διακυβέρνησης.

⁷ Μπούσκοβιτς, 2012, σ. 110.

⁸ Μπούσκοβιτς, 2012, σ. 97.

να μειώνεται αισθητά, χάρη στην ικανότητά του να τους ελέγχει. Ο Πέτρος επιθυμούσε την μείωση της διαχρονικά υπέρμετρης ισχύος και ικανότητας των βογιάρων να ελέγχουν τον εκάστοτε τσάρο. Για τον λόγο αυτό, ο Πέτρος σταμάτησε να απονέμει τον τίτλο του βογιάρου και να συγκαλεί τη Δούμα των βογιάρων. Επιπλέον, ο τσάρος επιβάρυνε την τάξη των βογιάρων με μεγάλους φόρους και υποχρεωτικές υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένων του φόρου για την γενειάδα και την κατάργηση της παραδοσιακής ρωσικής φορεσιάς για τις ανώτερες τάξεις.

Πέραν, όμως, της πολύ σημαντικής εκκλησιαστικής μεταρρύθμισης, ο Μ.Πέτρος έκανε μία πληθώρα μεταρρυθμίσεων, οι οποίες μετέβαλλαν συνολικά τον χαρακτήρα του Ρωσικού Βασιλείου. Μία αξιοσημείωτη μεταρρύθμιση αφορούσε την διοικητική οργάνωση του κράτους. Ο τσάρος ίδρυσε το 1711 την Γερουσία, η οποία λειτουργούσε ως συντονιστικό όργανο του κράτους, κυρίως όταν εκείνος απουσίαζε. Η Γερουσία προήλθε ως αποτέλεσμα της διοικητικής αποκέντρωσης που πραγματοποίησε ο Πέτρος, αντικαθιστώντας τις παραδοσιακές κεντρικές υπηρεσίες με την δημιουργία οκτώ Κυβερνείων (guberniya). Ακόμη, ο Πέτρος καθιέρωσε έναν Πίνακα Βαθμών, ο οποίος θέσπιζε την ισοτιμία των πολιτικών και στρατιωτικών βαθμών και επέτρεπε την απονομή τίτλων ευγένειας σε μέλη των κατώτερων τάξεων, σε περίπτωση που επεδείκνυαν εξαιρετικά προσόντα.

Τέλος, ο Πέτρος φάνηκε ότι έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην εκπαιδευτική λειτουργία του κράτους. Ο τσάρος ήταν ο πρώτος κυβερνήτης της Ρωσίας που χρηματοδότησε την εκπαίδευση με κοσμικό τρόπο και εισήγαγε ένα στοιχείο κρατικού ελέγχου σε αυτόν τον τομέα. Διάφορα κοσμικά σχολεία άνοιξαν και, καθώς πολύ λίγοι μαθητές προέρχονταν από την αριστοκρατία, τα παιδιά των στρατιωτών, των αξιωματούχων και των ιερέων άρχισαν να γίνονται δεκτοί σε αυτά. Αυτό επιτράπηκε διότι, σε πολλές περιπτώσεις, πριν από την υποχρεωτική υπηρεσία προς το κράτος, προηγούνταν η υποχρεωτική εκπαίδευση. Επίσης, επιτράπηκε στους Ρώσους να πηγαίνουν στο εξωτερικό για την εκπαίδευσή τους, κάτι που συχνά αναγκάζονταν να πράξουν. Στο πλαίσιο του εξευρωπαϊσμού, προωθήθηκε ενεργά, επιπλέον, η μετάφραση βιβλίων από δυτικές ευρωπαϊκές γλώσσες⁹.

⁹ Για τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις οι πληροφορίες ελήφθησαν από το Nikiforov, L. Alekseyevich (2021, February 4). 'Peter I'. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Peter-the-Great>

Αδιαμφισβήτητα, οι εσωτερικές μεταρρυθμίσεις του Πέτρου αποκαλύπτουν μία μεγάλη πτυχή του λόγου για τον οποίο δημιουργείται μία διαρκής, κατά τον 18^ο αιώνα, τάση θαυμασμού και εξιδανίκευσης του τσάρου. Ωστόσο, είναι σχεδόν βέβαιο πως, ο αντίκτυπος και το ανεξίτηλο σημάδι που άφησε στην Δυτική Ευρώπη ο Μ.Πέτρος, δεν θα ήταν τα ίδια, εάν δεν είχε πραγματοποιήσει τα δύο μεγάλα ταξίδια του προς την γηραιά ήπειρο.

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Το παρόν κεφάλαιο στηρίζεται στην πρωτογενή έρευνα του Nicholas V. Riasanovsky, ο οποίος προβαίνει σε μία ενδελεχή ανάλυση της εικόνας του Μ.Πέτρου στην ρωσική ιστορία και σκέψη¹⁰. Η μελέτη του Riasanovsky καλύπτει σχεδόν τρεις αιώνες της σύγχρονης ρωσικής ιστορίας. Πιο συγκεκριμένα, το έργο του εκκινεί τον 18^ο αιώνα, τον οποίο ταυτίζει με την περίοδο του Διαφωτισμού, και ολοκληρώνεται το 1984, επτά χρόνια πριν την κατάρρευση των καθεστώτων του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Η έρευνα του Riasanovsky μας προσφέρει μία συνολική και διαχρονική εικόνα για τον πρώτο Ρώσο αυτοκράτορα, μέσα από την επιρροή που ασκούσε στις αντιλήψεις το κυρίαρχο φιλοσοφικό-πολιτικό ρεύμα της εκάστοτε περιόδου.

Εκείνη η εποχή, που καλύπτει το σύνολο, σχεδόν, του μακρού 18^{ου} αιώνα, που μελετάμε, αντιστοιχεί, στο έργο του Riasanovsky, με την πρώτη εκ των τεσσάρων περιόδων, που το διακρίνουν. Η περίοδος του Ρωσικού Διαφωτισμού χρονολογείται, σύμφωνα με τον συγκεκριμένο ιστορικό, από το 1700 έως το 1826. Άρα, αυτό που θα μας απασχολήσει, στην προκειμένη περίπτωση, είναι η ρωσική σκέψη για τον Μεγάλο Πέτρο κατά τον «μακρύ» ρωσικό 18^ο αιώνα. Αυτός φαίνεται ότι ταυτίζεται, σε μεγάλο βαθμό, με τον αιώνα του Ρωσικού Διαφωτισμού, όπως τον ορίζει ο Riasanovsky.

Η εικόνα του Πέτρου, κατά την περίοδο που θα αναφερθούμε, μας βοηθάει σε μεγάλο βαθμό να αντιληφθούμε τον μύθο που κατασκευάστηκε εντός ρωσικών συνόρων, για περισσότερο από έναν αιώνα, γύρω από το πρόσωπο του αυτοκράτορα. Όπως αναφέρει ο Riasanovsky, «η εικόνα του Ρωσικού Διαφωτισμού για τον Μ.Πέτρο είχε μία αξιοσημείωτη ενότητα και διαύγεια»¹¹.

Πράγματι, ο μύθος του Ρώσου τσάρου κατασκευάστηκε στο πλαίσιο του Διαφωτισμού, γεγονός το οποίο κατέστησε το έργο του σχεδόν αδύνατο κριτικής, καθώς η πλειοψηφία των κειμένων της περιόδου αντιμετωπίζουν τον Πέτρο ως «φωτισμένο» μονάρχη.

¹⁰ Nicholas Riasanovsky, *The Image of Peter the Great in Russian History and Thought*, Oxford University Press, Oxford, 1992.

¹¹ Στο ίδιο, σ. 86.

Ωστόσο, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται η ανάπτυξη, την ίδια περίοδο, ορισμένων κριτικών στάσεων απέναντι στον τσάρο, οι οποίες, ωστόσο, δεν παρέκκλιναν από το πλαίσιο του Διαφωτισμού. Η ανάπτυξη μίας συνεκτικής αρνητικής κριτικής συνέβη με μεγάλη καθυστέρηση, καθώς, όπως αναφέρει ο Riasanovsky, η ρωσική διανόηση χρειάστηκε «εβδομήντα πέντε ή εκατό χρόνια για να παράγει μία συνεκτική αρνητική αξιολόγηση του Πέτρου και της επιρροής του στην Ρωσία»¹². Ακόμη και τότε, όμως, το πρότυπο του τσάρου ως άμεσα ταυτόσημου με τις αξίες του Διαφωτισμού δεν μπόρεσε να αναιρεθεί. Χρειάστηκε η εμφάνιση της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας και του ρομαντισμού, έτσι ώστε να διασπαστεί η ενιαία εικόνα για τον Μ.Πέτρο, τερματίζοντας την εποχή της κατίσχυσης του Διαφωτισμού στην ρωσική σκέψη.

Είναι σημαντικό, ωστόσο, να σημειωθεί ότι, παράλληλα με την εξέλιξη της ρωσικής σκέψης, με την οποία απασχολούνταν μία μικρή μειοψηφία των ανώτερων τάξεων, που είχε πρόσβαση στην εκπαίδευση, η μεγάλη μάζα της ρωσικής κοινωνίας παρέμενε βυθισμένη στις θρησκευτικές προκαταλήψεις και σε μία προνεωτερική κοινωνική συνθήκη εν γένει. Ως αποτέλεσμα, η πλειοψηφία της ρωσικής κοινωνίας διέθετε μία τελείως διαφορετική αντίληψη για τον Πέτρο. Σύμφωνα με τον Riasanovsky, βασικός παράγοντας του κατά πόσο είχε διεισδύσει μία θετική εικόνα για τον Μ.Πέτρο στη Ρωσία ήταν η περιοχή¹³. Ταυτόχρονα, είχαν επικρατήσει αρκετοί μύθοι που αξιολογούσαν είτε θετικά είτε αρνητικά τον τσάρο, οι οποίοι, χτίζονταν σε μεγάλο βαθμό στην βάση θρησκευτικών προφητειών¹⁴. Ακόμη, για την πλειοψηφία της ρωσικής κοινωνίας, οι στρατιωτικές επιτυχίες του Πέτρου ερμηνεύονταν με παρόμοιο τρόπο, καθώς αναπαράγονταν διαρκώς μέσα από παραμύθια και μύθους¹⁵.

Έχοντας περιγράψει αδρομερώς την κατεύθυνση του ρωσικού αιώνα του Διαφωτισμού, θα ήταν ωφέλιμο να προβούμε σε μία λεπτομερή καταγραφή των βασικότερων θεωρητικών της ρωσικής σκέψης για την συγκεκριμένη περίοδο, όπως τους παρουσιάζει ο Riasanovsky. Το πρώτο υποκεφάλαιο εστιάζει στις θετικές αντιλήψεις που κατασκεύασαν, ως έναν βαθμό, τον μύθο του Μ.Πέτρου, ενώ το δεύτερο προσεγγίζει τις

¹²Στο ίδιο, σ. 75.

¹³Στο ίδιο, σ. 83.

¹⁴Κυρίαρχος κατά την διάρκεια του 18^{ου} αιώνα ήταν ο μύθος του Μ.Πέτρου ως Αντίχριστου (Βλ., Riasanovsky, 1992, σ. 76-78.

¹⁵Στο ίδιο, σ. 82.

κριτικές στάσεις προς τον τσάρο. Οι τελευταίες, λόγω της ιδεολογικής κυριαρχίας του Διαφωτισμού, δεν φαίνεται να υποβαθμίζουν την εικόνα και τον μύθο του Πέτρου, παρά το αρνητικό τους πρόσημο. Τέλος, το τρίτο υποκεφάλαιο αναφέρεται χονδρικά στις αντιλήψεις που διαμορφώθηκαν για τον Μ.Πέτρο εντός ενός συγκεκριμένου κινήματος στην δύση του μακρού ρωσικού 18^{ου} αιώνα.

Οι θετικές αντιλήψεις

Την περίοδο της βασιλείας του Μ.Πέτρου (1682-1725), ο σπουδαιότερος, ίσως, υποστηρικτής του ήταν ο θεολόγος και συγγραφέας Feofan Prokorporovich. Ο Prokorporovich εξέφραζε ολοκληρωτικά την άποψη της ρωσικής μοναρχίας για τον Πέτρο και «έγινε μέσα από τα πολλά γραπτά και προφορικά έργα του πιθανώς ο βασικός ιδεολόγος της αυτοκρατορίας του Πέτρου και του καθεστώτος του γενικότερα»¹⁶. Η συμβολή του Prokorporovich στην αντίληψη που άρχισε σταδιακά να διαμορφώνεται για τον τσάρο είναι καθοριστική, σύμφωνα με τον Riasanovsky. Τα έργα του Prokorporovich οδήγησαν, σε μεγάλο βαθμό, στην ιδεολογική μετάβαση από τον πολιτισμό της Μοσχοβίας σε εκείνον της ανερχόμενης μοντέρνας Ρωσίας¹⁷.

Έτσι, σταδιακά, η κυριαρχία των θρησκευτικών αρετών, που περιβάλλαν το πρόσωπο του μονάρχη, άρχισε να υποχωρεί στα κείμενα της εποχής. Πλέον, η επίκληση στον Μ.Πέτρο ως προστάτη της ορθοδοξίας συχνά συνδυαζόταν με αναφορές στις κοσμικές αρετές του μονάρχη. Αυτός ο συγγραφικός συνδυασμός παραδοσιακών και νεωτερικών στοιχείων στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, επηρεασμένος από τα κείμενα του Prokorporovich, αποτέλεσε την αφετηρία του Ρωσικού Διαφωτισμού. Κατά την διάρκειά του, σύμφωνα με τον Riasanovsky, οι μοσχοβίτικες επιρροές στην εικόνα του Πέτρου ήταν αρκετά περιορισμένες, ενώ έμφαση δόθηκε στην εκπαίδευση, τον εξορθολογισμό και την εργασία ως κριτηρίων περιγραφής και αξιολόγησης των ενεργειών του τσάρου.

Μετά τον θάνατο του Μ.Πέτρου, ο μύθος του στην Ρωσία απέκτησε ευρύτερες διαστάσεις, καθώς πολλοί συγγραφείς της περιόδου άρχισαν να αφιερώνουν τα έργα τους στον τσάρο. Μέχρι την άνοδο της Μ. Αικατερίνης στην εξουσία (1762), θα ήταν σκόπιμο

¹⁶Στο ίδιο, σ. 13.

¹⁷Στο ίδιο, σ. 17.

να αναφερθούμε σε τρεις βασικούς υποστηρικτές του Ρώσου αυτοκράτορα, όπως προκύπτουν μέσα από το έργο του Riasanovsky.

Πρώτος ήταν ο Μολδαβός διπλωμάτης και σημαντικός εκπρόσωπος του Ρωσικού Διαφωτισμού, Αντίοχος Δ. Καντεμίρ (1709-1744), ο οποίος αφιέρωσε στον Πέτρο το ποίημά του *Petrida*¹⁸. Ο Καντεμίρ, σύμφωνα με όσα φαίνεται να υποστηρίζει ο Riasanovsky, εξέφρασε την πίστη του στην φωτισμένη δεσποτεία και επιδοκίμασε την κοσμική μορφή της εξουσίας που εισήγαγε ο Πέτρος στην Ρωσία. Παράλληλα, ο συγκεκριμένος φιλόσοφος, στην προσπάθειά του να συνδράμει στον εκσυγχρονισμό της Ρωσίας, υπηρέτησε τον τσάρο από την θέση του πρεσβευτή, τόσο στο Λονδίνο όσο και στο Παρίσι, δημιουργώντας διαύλους επικοινωνίας μεταξύ της Ρωσίας και των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Για αυτόν τον λόγο, η δράση του Καντεμίρ κρίνεται ουσιώδης, καθώς η συμβολή του δεν περιορίστηκε μονάχα στην επικράτηση της εικόνας του Διαφωτισμού για τον Μ.Πέτρο στην ρωσική σκέψη κατά τον 18^ο αιώνα. Η επιρροή του στην γαλλική και αγγλική, κατά κύριο λόγο, σκέψη ήταν εξίσου καθοριστική, διότι πρόβαλε προς την Ευρώπη, μέσω των διπλωματικών του ενεργειών, την εικόνα της νεωτερικής Ρωσίας, που επιχειρούσε να δημιουργήσει ο Πέτρος. Το γεγονός αυτό, επέτρεψε την επίσπευση της αλλαγής της καθιερωμένης αντίληψης για την Ρωσία, που υπήρχε για αιώνες πριν την βασιλεία του Μ.Πέτρου στην Δυτική Ευρώπη.

Ο δεύτερος σημαντικός θεμελιωτής της κυρίαρχης εικόνας του Πέτρου στην ρωσική σκέψη ήταν ο Αλεξάντερ Σουμαρόκοβ (1718-1777), του οποίου τα λογοτεχνικά ενδιαφέροντα τον κατέστησαν «πατέρα του ρωσικού δράματος»¹⁹. Ο Σουμαρόκοβ, στα έργα που αφιέρωσε για τον Μ.Πέτρο, εστίασε στις στρατιωτικές επιτυχίες του τσάρου, μέσω των οποίων επιτράπηκε η στροφή της Ρωσίας προς την Ευρώπη και, κατά συνέπεια, ο εκσυγχρονισμός του κράτους. Εξάλλου, σύμφωνα με τον Riasanovsky, «η συγγραφή της μοντέρνας ρωσικής ιστορίας μπορεί να θεωρηθεί ότι ξεκινάει με την επίσημη *Ιστορία του Σουηδικού Πολέμου*, παραγόμενου υπό την επιτήρηση και με την σημαντική συμμετοχή του ίδιου του Μεγάλου Πέτρου»²⁰. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα του Sumarokov που παραθέτει ο Riasanovsky σχετικά με την αναντικατάστατη θέση του Πέτρου στην

¹⁸ Όπως παρατίθεται στο: Riasanovsky, 1992, σ. 27.

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 28.

²⁰ Στο ίδιο, σ. 26.

συνείδηση της εποχής: «Ας κολλήσουν οι γλώσσες μας στον λαιμό μας εάν δεν σε θυμόμαστε όταν μιλάμε για το ευ-ζην της πατρίδας μας»²¹.

Ο τρίτος και ίσως πιο φανατικός υποστηρικτής του Μ.Πέτρου, μέχρι την εποχή της Μ. Αικατερίνης, ήταν ο φιλόσοφος Μιχαήλ Λομονόσοβ (1711-1765), ο οποίος αναφέρεται στον τσάρο σε μία πληθώρα έργων. Στα έργα αυτά, όπως βλέπουμε στον Riasanovsky, ο Λομονόσοβ εξυμνεί την μεταρρυθμιστική προσπάθεια του αυτοκράτορα και δείχνει να αναπτύσσει μία συναισθηματική σχέση μαζί του. Αυτό επιβεβαιώνεται με χαρακτηριστικό τρόπο στο απόσπασμά που παραθέτει ο Riasanovsky: « Παρόλο που ο Μ.Πέτρος δεν υπάρχει στο οπτικό μας πεδίο, παραμένει ωστόσο πάντα παρόν στις καρδιές μας»²². Ταυτόχρονα, στον μύθο που κατασκευαζόταν τον 18^ο αιώνα γύρω από τον τσάρο δεν λείπουν οι θεϊκές παρομοιώσεις, με χαρακτηριστικότερη εκείνη του Λομονόσοβ: «Εάν, λοιπόν, ένας άνθρωπος παρόμοιος με τον Θεό, σύμφωνα με την αντίληψή μας, πρέπει πράγματι να βρεθεί, δεν γνωρίζω κανέναν άλλον εκτός του Μ.Πέτρου»²³.

Αυτή η ισχυρή θέση που κατείχε ο Πέτρος στην ρωσική συνείδηση φάνηκε να μην επηρεάζεται με έντονο τρόπο, ακόμη και την περίοδο που ανέλαβε την εξουσία η Μεγάλη Αικατερίνη. Ως μονάρχης, η οποία ανήκε στο ρεύμα του Διαφωτισμού, η Αικατερίνη Β΄ ήθελε να αποτελέσει συνεχιστή των επιτευγμάτων του Μ.Πέτρου. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Riasanovsky, η ματαιοδοξία της δεν της επέτρεπε να δει τον τσάρο αποστασιοποιημένα²⁴. Η αντιπαλότητα με την οποία αντιμετώπιζε το σχετικό ζήτημα την οδηγούσε συχνά στο να ωθεί τον Πέτρο στο περιθώριο των ιστορικών αφηγήσεων και να προωθεί τον εαυτό της στο επίκεντρο. Με κάποιον τρόπο, η Μ. Αικατερίνη επιθυμούσε να ξεπεράσει την φήμη του πρώτου Ρώσου αυτοκράτορα, πράγμα το οποίο οδήγησε σε μία μικρή μεταβολή των κειμένων της συγκεκριμένης περιόδου, δίχως όμως να αλλοιώνεται η κυρίαρχη εικόνα του 18^{ου} αιώνα για τον Μ.Πέτρο, από την σκοπιά του Διαφωτισμού. Σε έναν βαθμό, η υπαγωγή της Αικατερίνης Β΄ στο ίδιο φιλοσοφικό ρεύμα με τον προκάτοχό της συνέβαλε στο να διατηρηθεί στην ρωσική σκέψη ο συνεκτικός κρίκος μεταξύ των δύο φωτισμένων μοναρχών.

²¹ Όπως παρατίθεται στο: Riasanovsky, 1992, σ. 30.

²² Στο ίδιο, σ. 30.

²³ Όπως παρατίθεται στο: Riasanovsky, 1992, σ. 33.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 36.

Ακόμα και σε εκείνες τις περιπτώσεις που τα κείμενα της εποχής συγκριτικά έθεταν την Μ.Αικατερίνη σε υψηλότερο αξιακά επίπεδο από εκείνο του Πέτρου, η σημασία του τσάρου δεν παραγνωρίζεται. Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα, όπως τα παρουσιάζει ο Riasanovsky, είναι εκείνα των γραπτών του Σουμαρόκοβ (ο οποίος μετέβαλε την άποψή του σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο που αναφέραμε) και του Μιχαήλ Κεράσκοβ (1733-1807). Και για τους δύο, η Αικατερίνη Β΄ παρομοιάζεται με φιλόσοφο-βασιλιά, που έδωσε ψυχή στον ρωσικό λαό, ενώ ο Μ.Πέτρος αντιμετωπίζεται ως ο πρώτος τσάρος, που δημιούργησε τα υποκείμενά του («Ο Πέτρος μας έδωσε ύπαρξη, η Αικατερίνη ψυχή»)²⁵

Καταλαβαίνουμε ότι ο πρωταγωνιστικός ρόλος του Πέτρου στη ρωσική σκέψη δεν μπορούσε με κανέναν τρόπο να τεθεί στο περιθώριο του 18^{ου} αιώνα. Το ποίημα του Γκαμπριέλ Ντερζάβιν²⁶ (1743-1816), στο πλαίσιο αυτό, αποτέλεσε ωδή στον Ρώσο τσάρο. Στο ποίημα, που παραθέτει ο Riasanovsky, ο Πέτρος αποκτά θεϊκές ιδιότητες, ενώ τονίζονται με τον πιο εμφατικό τρόπο τα πολιτισμικά και στρατιωτικά κατορθώματά του: «Θα μπορούσε να είναι ο Θεός που κατέβηκε σε εμάς από τον παράδεισο; ... Συνέδεσε την Ανατολή με την Δύση».

Ο τελευταίος, ίσως, απολογητής του Μ.Πέτρου τον 18^ο αιώνα ήταν ο έμπορος Ιβάν Γκολικόβ (1735-1801), ο οποίος φαίνεται ότι εστίασε στην υπεράσπιση του τσάρου απέναντι στις κριτικές περί αυταρχικής διακυβέρνησης. Όπως βλέπουμε στον Riasanovsky²⁷, ο Γκολικόβ, με αφορμή την αποτυχημένη στρατιωτική εξέγερση του 1698²⁸ κατά του Πέτρου, υπερασπίζεται την απόφαση του μονάρχη να τιμωρήσει τους επαναστάτες παραδειγματικά. Μάλιστα, ο Γκολικόβ φαίνεται πως θεωρούσε την απόφαση του τσάρου μία πράξη πατρικής τιμωρία και όχι μία πράξη οργής, κατηγορώντας εκείνους που έψεγαν την ηθική του μονάρχη.

²⁵ Όπως παρατίθεται στο: Riasanovsky, 1992, σ. 38-39.

²⁶ Ο Derzhavin τοποθέτησε στο ίδιο αξιακό βάθρο τον Μ.Πέτρο και την Μ. Αικατερίνη (Βλ., Riasanovsky, 1992, σ. 39).

²⁷ Στο ίδιο, σ. 49.

²⁸ Η συγκεκριμένη εξέγερση κατά της βασιλείας του Μ.Πέτρου από μερίδα Ρώσων στρατιωτικών αποτέλεσε ένα σημαντικό σημείο κριτικής προς τον τσάρο για τον αυταρχικό τρόπο που διαχειρίστηκε το σχετικό ζήτημα. Για περισσότερες πληροφορίες, Βλ., Herd, G. P. (2001). Modernizing the muscovite military: The systemic shock of 1698. *The Journal of Slavic Military Studies*, 14(4), 110-130.

Οι αρνητικές αντιλήψεις

Οι κριτικές στάσεις για τον Μ.Πέτρο, που αναπτύχθηκαν τον 18^ο αιώνα, προέρχονταν από το ίδιο φιλοσοφικό ρεύμα το οποίο προσπάθησε να υιοθετήσει ως πρότυπο ο ίδιος ο τσάρος, δηλαδή τον Διαφωτισμό. Για αυτόν τον λόγο, αν και ουσιώδεις, οι κριτικές αυτές δεν κατάφεραν να μεταβάλλουν ριζικά την ήδη θεμελιωμένη αντίληψη για τον Πέτρο. Δύο ήταν τα βασικά σημεία στα οποία επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους οι Ρώσοι κριτικοί του τσάρου.

Το πρώτο αφορούσε τον αυταρχισμό της διακυβέρνησής του και το δεύτερο την εγκατάλειψη του ρωσικού παρελθόντος και την υιοθέτηση ευρωπαϊκών προτύπων οργάνωσης της πολιτικής και πολιτισμικής ζωής. Ως προς το πρώτο ζήτημα, παρατηρούμε ότι, κατά την διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, η εξέλιξη του κινήματος του Διαφωτισμού οδήγησε στο να τεθούν στο προσκήνιο τα ζητήματα της πολιτικής συμμετοχής και των πρώιμων ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως αξιών *sine qua non*. Ταυτόχρονα, το δεύτερο σημείο επικεντρωνόταν στον εξευρωπαϊσμό των ηθών στην Ρωσία και στην αποκοπή από το ρωσικό πολιτισμό, μεταρρυθμίσεις που δημιούργησαν αντιδράσεις και αμφιβολίες ως προς την κατεύθυνση που χάραξε ο Μ.Πέτρος.

Τα δύο αυτά σημεία αποτέλεσαν τον πυρήνα της κριτικής προς τον τσάρο και σε αυτά οι Ρώσοι συγγραφείς του μακρύ 18^{ου} αιώνα εστίασαν την προσοχή τους. Τα ζητήματα αυτά, φαίνεται πως απασχόλησαν και την δυτική σκέψη, καθώς την ίδια περίοδο υπάρχουν αναφορές, που ασκούν παρόμοια κριτική στον Πέτρο, μέσα από τα κείμενα του Μοντεσκιέ και του Ρουσσώ, στους οποίους θα υπάρξει αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο.

Όπως αναφέρει και ο Riasanovsky, «προς το τέλος του αιώνα (18^{ος}) υπήρχε μία αναπτυσσόμενη 'εθνική' αντίδραση στην κλασική εικόνα του Διαφωτισμού για τον Μ.Πέτρο...»²⁹. Η «εθνική» αυτή αντίδραση, αν και προήλθε από την σκοπιά του Διαφωτισμού, όπως είδαμε, έθεσε νέα ζητήματα στο προσκήνιο. Τα βασικότερα ρεύματα του Διαφωτισμού, που άσκησαν κριτική προς τον Πέτρο, ήταν το ριζοσπαστικό-φιλελεύθερο και το εθνικό-πατριωτικό³⁰, όπως προκύπτουν από τα δύο βασικά σημεία της κριτικής προς τον τσάρο.

²⁹ Στο ίδιο, σ. 55.

³⁰ Βλ., Riasanovsky, 1992, σ. 59.

Η πρώτη τάση, η ριζοσπαστική, μειοψηφούσε στην Ρωσία του 18^{ου} αιώνα, έχοντας δύο βασικούς υποστηρικτές. Η πρώτη ήταν η Πριγκίπισσα Αικατερίνη Ντάσκοβα³¹ (1743-1810). Η Ντάσκοβα θεωρούσε, όπως αναφέρει ο Riasanovsky, πως ο Πέτρος δεν ήταν εκείνος που δημιούργησε την σημερινή Ρωσία, αλλά οι πρόγονοί του, ενώ απέρριπτε την ιδέα ότι ο τσάρος έφερε την Ρωσία κοντά στην Ευρώπη. Και αυτό διότι, όπως υποστήριζε, η Ρωσία ήταν μία ισχυρή χώρα, η οποία δεν είχε την ανάγκη να ενταχθεί σε έναν άλλο πολιτισμό. Το σφάλμα ήταν του Πέτρου, ο οποίος, σύμφωνα με την Ντάσκοβα, «δεν θα είχε καταστρέψει τον πιο αξιόλογο χαρακτήρα των προγόνων μας εάν δεν τοποθετούσε τους ξένους τόσο ψηλότερα από τους Ρώσους»³². Επιπλέον, η Ντάσκοβα αναφέρθηκε στο ζήτημα το οποίο αφορούσε τον δεσποτισμό του τσάρου και της κακίας, βαναυσότητας και άγνοιας που διακατείχε τους τυράννους εν γένει³³, θέτοντας στο προσκήνιο, όπως γίνεται αντιληπτό, μία φιλελεύθερη-ριζοσπαστική κριτική της μοναρχίας.

Ο δεύτερος που άσκησε παρόμοια κριτική προς τον Μ.Πέτρο ήταν ο ριζοσπάστης Αλεξάντερ Ραντίστσεβ (1749-1802). Η υψηλή θέση που κατείχε στην ρωσική σκέψη του 18^{ου} αιώνα ο Πέτρος φαίνεται με τον πιο άμεσο τρόπο στο παράδειγμα του Ραντίστσεβ. Αν και η φιλελεύθερη κριτική του εστιάζει στο ζήτημα της ατομικής ελευθερίας, την οποία δεν ενέταξε ο τσάρος στο μεταρρυθμιστικό του σχέδιο, εντούτοις, σύμφωνα με τον Riasanovsky, ο Ραντίστσεβ ανήκε στους μεγάλους υποστηρικτές του Μ.Πέτρου. Μάλιστα, ο συγκεκριμένος Διαφωτιστής φαίνεται να αναγνωρίζει την καθοριστική σημασία που διαδραμάτισε ο τσάρος στην ρωσική ιστορία, καθώς ήταν «ο πρώτος που έδωσε κίνηση και κατεύθυνση σε αυτήν την γιγάντια μάζα, η οποία, σαν ένα πρωτογενές στοιχείο, παρέμενε ανενεργή».³⁴ Με το παράδειγμα του συγγραφέα αυτού, επιβεβαιώνεται η σημασία του Πέτρου για τον Ρωσικό Διαφωτισμό και τους εκπροσώπους του, οι οποίοι, αν και δεν τάσσονταν πάντοτε υπέρ μίας μοναρχικής εξουσίας, δεν κατάφεραν να μεταβάλλουν την καθιερωμένη αντίληψη των κειμένων του 18^{ου} αιώνα για τον τσάρο.

Υπό αυτή την έννοια, η διάδοση των φιλελεύθερων αξιών στην Ρωσία του 18^{ου} αιώνα φαίνεται πως ήταν αρκετά περιορισμένη. Για αυτόν τον λόγο, όπως επισημαίνει ο

³¹ Στο ίδιο, σ. 55.

³² Στο ίδιο, σ. 56

³³ Στο ίδιο, σ. 57.

³⁴ Στο ίδιο, σ. 58.

Riasanovsky³⁵, το μεγαλύτερο μέρος της κριτικής προς τον Μ.Πέτρο προερχόταν από τους υποστηρικτές του ρωσικού εθνικισμού, οι οποίοι ήταν υπέρμαχοι του πολιτιστικού προτύπου που εξέφραζε το παλιό, πλέον, βασίλειο της Μοσχοβίας. Η συγκεκριμένη μερίδα της ρωσικής σκέψης συνήθως τασσόταν κατά του πλήρους εξευρωπαϊσμού της Ρωσίας.

Ο πιο δημοφιλής, ίσως, υποστηρικτής αυτής της οπτικής ήταν ο ιστορικός Ιβάν Μπόλτιν (1735-1792). Ο Μπόλτιν κατέκρινε την ταχύτητα των αλλαγών που έλαβαν χώρα στην Ρωσία του Πέτρου, καθώς θεωρούσε ότι έγιναν βιαστικά, με αποτέλεσμα να αποκοπεί κάθε είδος επικοινωνίας με το ρωσικό παρελθόν. Μάλιστα, ο Riasanovsky παραθέτει ένα απόσπασμα του Μπόλτιν στο οποίο ο δεύτερος επισημαίνει τον αρνητικό αντίκτυπο της απώλειας της ρωσικής ταυτότητας και της βιασύνης που διακατείχε τον Μ.Πέτρο έτσι ώστε να ολοκληρώσει τη μεταμόρφωση της Ρωσίας («...ξεχάσαμε το παλιό πριν τελειοποιήσουμε το νέο...»)³⁶. Ως ιστορικός, ο Μπόλτιν φάνηκε ότι έβλεπε τα γεγονότα στην Ρωσία έναν εκβιαστικό τρόπο επίτευξης της προόδου, πράγμα το οποίο δεν του επέτρεπε να ταχθεί υπέρ των απότομων αλλαγών που έλαβαν χώρα στην πατρίδα του. Ωστόσο, ακόμη και ο Μπόλτιν, δεν έθετε τον εαυτό του εκτός του πλαισίου του Διαφωτισμού, με αποτέλεσμα να μην τοποθετούνταν κατά των αλλαγών αυτών καθαυτών, αλλά του τρόπου με τον οποίο υλοποιήθηκαν από τον Πέτρο.

Παρόμοια οπτική πάνω στο σχετικό ζήτημα διέθετε ο συγγραφέας- ιστορικός, Πρίγκιπας Μιχαήλ Σέρμπατοβ (1733-1790), με τον οποίο ολοκληρώνεται η ρωσική σκέψη μέσα στα συμβατικά σύνορα του 18^{ου} αιώνα. Ο συγκεκριμένος ιστορικός άρχισε να αποστασιοποιείται από το αρχικό πρόταγμα του Ρωσικού Διαφωτισμού, δίχως όμως να κατακρίνει τον τσάρο. Πιο συγκεκριμένα, ο Σέρμπατοβ κρίνει τα αποτελέσματα των αλλαγών που επέφεραν οι μεταρρυθμίσεις του Μ.Πέτρου θεωρώντας τις «αναγκαίες αλλά, ίσως, υπερβολικές»³⁷. Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Riasanovsky, η σημασία που κατείχε ο Μ.Πέτρος στην συνείδηση του Σέρμπατοβ ήταν αδιαμφισβήτητη, καθώς αναγνώριζε την καθοριστική συμβολή του τσάρου στην ιστορική εξέλιξη και πορεία της Ρωσίας, τονίζοντας πως, δίχως την παρουσία αυτού του αυτοκράτορα, η χώρα θα έφτανε στην κατάσταση που βρισκόταν το 1762, το 1892³⁸. Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, ότι ο Σέρμπατοβ

³⁵ Στο ίδιο, σ. 59.

³⁶ Όπως παρατίθεται στο: Riasanovsky, 1992, σ. 60.

³⁷ Στο ίδιο, σ. 63.

³⁸ Στο ίδιο, σ. 61.

τοποθετείται κατά της μεταβολής των αξιών που επέφερε ο Πέτρος στην Ρωσία. Αυτό όμως, δεν σήμαινε ότι ο τσάρος ήταν ανίκανος να φέρει εις πέρας την συγκεκριμένη αλλαγή με αποτελεσματικό τρόπο. Αντιθέτως, «η νέα στροφή από μόνη της αποδείχθηκε καταστροφική»³⁹.

Το κίνημα των Δεκεμβριστών και το τέλος του μακρού 18^{ου} αιώνα

Η ενιαία εικόνα που προσέφερε ο Διαφωτισμός για τον Πέτρο συνεχίστηκε μέσα από την σύντομη βασιλεία του τσάρου Παύλου Α΄(1796-1801) και την «επιστροφή στον Μ.Πέτρο»⁴⁰, καθώς και για τα επόμενα 25 χρόνια. Για την περίοδο του Παύλου Α΄ είναι εμφανές, σύμφωνα με τον Riasanovsky, ότι ο συγκεκριμένος τσάρος κατέστησε το πρότυπο του Πέτρου την επίσημη κρατική ιδεολογία της μοναρχίας του.

Η βασιλεία του Αλεξάνδρου Α΄ (1801-1825), που έπεται, δεν άλλαξε ριζικά κατεύθυνση, όσον αφορά τις αντιλήψεις για τον πρώτο Ρώσο αυτοκράτορα⁴¹. Ωστόσο, ο Αλέξανδρος Α΄ επέδειξε μικρό ενδιαφέρον για τον Μ.Πέτρο και την βασιλεία του, με αποτέλεσμα να μην διαθέτουμε μία συνεκτική εικόνα για τις αντιλήψεις της περιόδου.

Το κίνημα των Δεκεμβριστών⁴², που ακολούθησε της βασιλείας του Αλεξάνδρου Α΄, μας παρέχει πλήθος πληροφοριών, όσον αφορά τις αντιλήψεις για τον Πέτρο. Το συγκεκριμένο γεγονός, αποτέλεσε καμπή στην ιστορική εξέλιξη της ρωσικής σκέψης, καθώς με αυτό ολοκληρώνεται ο μακρύς 18^{ος} αιώνας και διασπάται, στη συνέχεια, η ενιαία εικόνα για τον Μ.Πέτρο, που προσέφερε ο Διαφωτισμός⁴³. Αν και τα μέλη του κινήματος δεν διέθεταν μία κοινή αντίληψη για τον Πέτρο, το ίδιο το κίνημα προέτασε τις αξίες του Διαφωτισμού (με έμφαση στον πολιτικό φιλελευθερισμό), γεγονός το οποίο δεν επέτρεπε την πλήρη αποστασιοποίηση από τα επιτεύγματα του τσάρου. Έτσι, μέσα στους κόλπους του κινήματος αναπτύχθηκαν τόσο θετικές όσο και αρνητικές στάσεις προς τον Μ.Πέτρο.

³⁹ Στο ίδιο, σ. 63

⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 64

⁴¹ Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται σε κάποιο βαθμό από την στάση του Αλέξανδρου Α΄ προς την Ευρώπη, καθώς ήταν ο τελευταίος χρονικά τσάρος «που επέδειξε προσωπική επιθυμία να διατηρήσει τη Ρωσία σε επαφή με τον ραγδαία μεταβαλλόμενο πολιτικό κόσμο της Δύσης» (Bushkovitch, 2016, σ. 157).

⁴² Το κίνημα των Δεκεμβριστών αποτέλεσε, σύμφωνα με τον Bushkovitch, την πρώτη απόπειρα επανάστασης στη ρωσική ιστορία (2016, σ.170). Στο κίνημα αυτό ανήκαν αξιωματικοί με φιλελεύθερες ιδέες, οι οποίοι αποπειράθηκαν να ανατρέψουν την μοναρχία του τσάρου Νικολάου Α΄. Το κίνημα καταπνίγηκε οριστικά στις 14 Δεκεμβρίου 1825 και οι συνωμότες εξοντώθηκαν ή εξορίστηκαν στην Σιβηρία (Βλ., Bushkovitch, 2016, σ. 168-170).

⁴³ Βλ., Riasanovsky, 1992, σ. 67.

Η αντιπαράθεση, την οποία θέτει ο Riasanovsky στο προσκήνιο, αφορούσε τις αντικρουόμενες απόψεις του Νικολάς Τουργκένιεφ και του Νικολάς Μπεστούζεφ. Ο πρώτος εστίασε στο ζήτημα της τυραννίας της βασιλείας του Μ.Πέτρου, το οποίο, όπως είδαμε, αποτέλεσε έναν εκ των δύο βασικών πυρήνων της κριτικής προς τον τσάρο. Σε αντίθεση με τις κριτικές που αναπτύχθηκαν εντός των συμβατικών ορίων του 18^{ου} αιώνα, το κίνημα των Δεκεμβριστών οργάνωσε, σε μεγάλο βαθμό, την κριτική του υπό το πρίσμα των φιλελεύθερων αξιών και της ελευθερίας, έχοντας, πλέον, ωριμάσει το κίνημα του Διαφωτισμού. Παρά την ευρεία διάδοση αυτών των ιδεών εντός του κινήματος, η προσωπολατρία προς τον Πέτρο δεν έπαυε να υφίσταται. Χαρακτηριστική ήταν η απάντηση του Μπεστούζεφ προς τον Τουργκένιεφ, ο οποίος, αν και δεν έδειχνε να απορρίπτει το ζήτημα περί αυταρχικής εξουσίας, δήλωνε τον συναισθηματικό δεσμό προς το πρόσωπο του τσάρου: «Είμαι αφόρητα ερωτευμένος με αυτόν τον τύρανο»⁴⁴.

Ο σημαντικότερος, όμως, κριτικός του Μ.Πέτρου ήταν, σύμφωνα με τον Riasanovsky, ο ιστορικός Νικολάς Καράμζιν (1766-1826). Ο Καράμζιν αποτέλεσε μία ιδιάζουσα περίπτωση Δεκεμβριστή, καθώς επηρεάστηκε έντονα από τον συντηρητισμό, που αναπτύχθηκε ως αντίδραση στην Γαλλική Επανάσταση και τον Διαφωτισμό. Ωστόσο, ο ιστορικός αυτός, έδειχνε να μην απορρίπτει την εικόνα του Διαφωτισμού, βάσει της οποίας παρουσιαζόταν ο Πέτρος κατά την διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Η περίπτωση του Καράμζιν είναι ιδιαίτερη και άξια αναφοράς, διότι, ενώ η κριτική του προς τον Μ.Πέτρο αφορούσε, κατά κύριο λόγο, το ζήτημα του εξευρωπαϊσμού των ηθών και της απώλειας της ρωσικής ταυτότητας, φαίνεται ότι στην συνείδησή του ο Μ.Πέτρος κατείχε εξέχουσα θέση.

Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει ο Riasanovsky, ο Καράμζιν πίστευε στην πρωταρχική σημασία του ρόλου, που διαδραμάτισε ο τσάρος στην ρωσική ιστορία, υποστηρίζοντας ότι «ο Πέτρος έκανε τα υποκείμενά του περίφημα»⁴⁵. Ακόμη, απαντώντας στην κριτική περί υιοθέτησης άγνωστων στην Ρωσία πολιτισμικών προτύπων, ο Καράμζιν έθετε ως αξιολογικά ανώτερη έννοια την πολυπολιτισμικότητα έναντι του εθνικού

⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 67.

⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 68.

πολιτισμού, τονίζοντας πως, «το αμιγώς εθνικό δεν είναι τίποτα δίπλα στο πανανθρώπινο. Το βασικό ζήτημα είναι να είμαστε άνθρωποι, όχι Σλάβοι»⁴⁶.

Από την άλλη, η κριτική του Καράμζιν αφορούσε, όπως αναφέρθηκε, το ζήτημα της ρωσικής ταυτότητας και της υιοθέτησης ξένων προτύπων. Επιφυλακτικός απέναντι στον ευρωπαϊκό πολιτισμό, ο Καράμζιν υποστήριξε ότι «το πάθος του Μεγάλου Πέτρου για ξένα έθιμα ξεπερνούσε τα όρια της λογικής»⁴⁷. Έμφαση δόθηκε, κατ'επέκταση, στην υποχώρηση της εθνικής ενότητας εξαιτίας της υιοθέτησης ξένων εθίμων από τις ανώτερες τάξεις. Το αποτέλεσμα ήταν, για τον Καράμζιν, οι κατώτερες τάξεις να θεωρούν τις ανώτερες μη ρωσικές, αφού τα έθιμά τους διέφεραν ριζικά, με αποτέλεσμα την απουσία της αίσθησης του κοινού βιώματος στο σύνολο της ρωσικής κοινωνίας. Συνεπώς, δινόταν η εντύπωση ότι η ρωσική κοινωνία δεν μοιραζόταν τον ίδιο πολιτισμό⁴⁸.

Μέσα από τις αντιφάσεις που παρουσιάζουν οι θέσεις του Καράμζιν θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι ο συγκεκριμένος συγγραφέας δεν διέθετε μία συνεκτική θέση για την βασιλεία του Πέτρου. Όπως βλέπουμε μέσω του Riasanovsky, ο Καράμζιν από την μία κατέκρινε τον πλήρη εξευρωπαϊσμό, που εισήγαγε ο Μ.Πέτρος, τονίζοντας ότι, «γίναμε πολίτες του κόσμου αλλά πάσαμε σε ορισμένα ζητήματα να είμαστε Ρώσοι πολίτες. Το λάθος είναι του Πέτρου»⁴⁹. Παράλληλα, όμως, βλέπουμε ότι ο Καράμζιν με μία περιγραφική αφήγηση τονίζει την σημασία του πανανθρώπινου, παρά την συνειδητοποίηση της οριστικής αποκοπής από το ρωσικό παρελθόν. (« Ο σύνδεσμος μεταξύ της συνείδησης των αρχαίων και των σύγχρονων Ρώσων κόπηκε για πάντα...Είναι καλό να γράφεις για Ρώσους: είναι ακόμα καλύτερο να γράφεις για όλους τους ανθρώπους»⁵⁰). Παρά, λοιπόν, την ριζική διαφωνία του Καράμζιν με αρκετές εκ των μεταρρυθμίσεων του Πέτρου, ούτε εκείνος κατάφερε να απομακρυνθεί από την γενικότερη θετική προδιάθεση των Ρώσων διανοητών του μακρού 18^{ου} αιώνα προς το πρόσωπο του τσάρου.

Ο βασικός λόγος ήταν ότι ο συγκεκριμένος ιστορικός ανήκε, όπως και όλοι οι διανοητές που αναφέραμε, στον πυρήνα του Ρωσικού Διαφωτισμού. Αυτοί, επομένως,

⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 69.

⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 71.

⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 71.

⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 72.

⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 73.

διέθεταν είτε μία φιλελεύθερη-ριζοσπαστική αντίληψη, (η οποία απέκτησε ισχύ προς τα τέλη του αιώνα και κυρίως στις αρχές του 19^{ου}), είτε μία περισσότερο συντηρητική-πατριωτική. Και οι δύο συνιστώσες, αν και διαφορετικές ως προς τα ζητήματα των δικαιωμάτων και της ελευθερίας, είχαν ως κοινό θεμέλιο τις αξίες του Διαφωτισμού. Ως αποτέλεσμα, το πρότυπο της «φωτισμένης» μοναρχίας που πρόβαλλε ο Μ.Πέτρος δεν μπορούσε εύκολα να αναιρεθεί, διότι δεν ερχόταν σε άμεση, τουλάχιστον, σύγκρουση με τις αξίες της ρωσικής σκέψης του μακρού 18^{ου} αιώνα. Πολλές φορές, μάλιστα, οι αρνητικές στάσεις απέναντι στον τσάρο επιβεβαίωναν, όπως είδαμε, ακόμα περισσότερο την ανυπέρβλητη θέση που κατείχε ο Μ.Πέτρος στην ρωσική διανόηση της εποχής.

Η εικόνα του Πέτρου, κατά την διάρκεια του μακρού ρωσικού 18^{ου} αιώνα, επιβεβαιώνει σε μεγάλο βαθμό το συμπέρασμα του Riasanovsky, ως μίας εικόνας ενιαίας, δίχως καθοριστικές αντινομίες. Οι αρνητικές κριτικές προς τον τσάρο άρχισαν να παρεκκλίνουν οριστικά από το πλαίσιο του Διαφωτισμού μετά το κίνημα των Δεκεμβριστών, κατά την περίοδο της βασιλείας του τσάρου Νικολάου Α΄. Μόνο τότε, η ενότητα της ρωσικής διανόησης έλαβε τέλος και ωρίμασαν οριστικά οι συνθήκες για την δημιουργία δύο ξεχωριστών ιδεολογικών ρευμάτων και προσεγγίσεων για την βασιλεία του Μ.Πέτρου. Το πρώτο ήταν το φιλοδυτικό ρεύμα που τασσόταν υπέρ του προτύπου που ενσάρκωνε ο τσάρος ως «φωτισμένος» μονάρχης. Το δεύτερο ρεύμα, της σλαβοφιλίας, απέρριπτε κάθε τι ευρωπαϊκό και οδηγήθηκε σε πλήρη σύγκρουση με τις αξίες του Διαφωτισμού, αντιπροτείνοντας μία «παραδοσιακή» και «εθνική» κατεύθυνση της Ρωσίας.

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Η έλευση του 18^{ου} αιώνα ώθησε πολλούς Γάλλους συγγραφείς της εποχής στην ενασχόληση με άγνωστους μέχρι τότε πολιτισμούς. Μέχρι τα πρώτα χρόνια του 18^{ου} αιώνα, η πεποίθηση της γαλλικής σκέψης για το Ρωσικό Βασίλειο ήταν, σχεδόν πάντοτε, η ίδια, δηλαδή ως ένα βασίλειο της Ανατολής με «βάρβαρο» λαό και οπισθοδρομικές αντιλήψεις. Ωστόσο, οι στρατιωτικές νίκες που ακολούθησαν, η πολιτική «στροφή» της Ρωσίας προς την Ευρώπη και οι προσωπικότητες του Μ.Πέτρου και της Μ. Αικατερίνης μετέβαλλαν ριζικά τις αντιλήψεις των Γάλλων για την μακρινή αυτή χώρα, στον υπό εξέταση αιώνα.

Αυτό τουλάχιστον υποστηρίζει ο Albert Lortholary στην εισαγωγή του έργου του *Le Mirage Russe En France Au XVIIIe Siècle*. Θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς, μάλιστα, ότι ο 18^{ος} αιώνας είναι ένας περισσότερο ρωσικός, παρά, αγγλικός αιώνας⁵¹, αν αντιληφθούμε την σημασία και τον διεθνή αντίκτυπο της μεταβολής, που συνέβη εντός του ρωσικού βασιλείου, κατά την περίοδο της εξουσίας του Πέτρου.

Αυτό που χρήζει προσοχής είναι η καθοριστική παρουσία του Μ.Πέτρου ως αυτοκράτορα που πυροδότησε την ολοκληρωτική αλλαγή του τρόπου που αντιμετώπιζε η γαλλική διάνοηση την Ρωσία. Ο τσάρος κατόρθωσε να μετατρέψει το βασίλειό του σε μία μοναρχία ευρωπαϊκού τύπου, η οποία εντάχθηκε στον υπό ανάπτυξη ευρωπαϊκό πολιτισμό της εποχής. Επηρεασμένοι από την ισχυρή παρουσία του Διαφωτισμού, πολλοί Γάλλοι συγγραφείς δεν έμειναν απαθείς μπροστά στη γοητεία που ασκούσαν οι μεταρρυθμίσεις του Πέτρου.

Υπήρχαν όμως ορισμένοι εκπρόσωποι της γαλλικής σκέψης που άσκησαν κριτική στον τσάρο. Οι φιλόσοφοι αυτοί, πολλοί από τους οποίους υπάγονταν στο κίνημα του Διαφωτισμού, επηρέασαν, σε μεγάλο βαθμό με την κριτική τους, την πλευρά της ρωσικής διάνοησης, που παρατηρούσε με επιφύλαξη τους νεωτερισμούς του τσάρου στο εσωτερικό της Ρωσίας. Επομένως, σε αυτό το κεφάλαιο, οι αρνητικές κριτικές που θα παρουσιαστούν είναι σε μεγάλο βαθμό οι πρωτότυπες των ρωσικών που αναφέρθηκαν.

⁵¹ Albert Lortholary, *Le Mirage Russe En France Au XVIIIe Siècle*, Librairie Philosophique J.Vrin, Paris, 1951, σ. 7.

Γενικότερα, σε αυτό το κεφάλαιο, παρατίθενται οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι της γαλλικής σκέψης του 18^{ου} αιώνα για τον Πέτρο, μερικοί εκ των οποίων διάκινται θετικά και άλλοι αρνητικά προς τις μεταρρυθμίσεις του. Η σύνθεση του παρόντος κεφαλαίου πραγματοποιήθηκε με βάση την ενδελεχή πρωτογενή έρευνα του Lortholary, ο οποίος παραθέτει έναν ιδιαίτερα σημαντικό αριθμό φιλοσόφων και συγγραφέων, που ασχολήθηκαν με τις αλλαγές που επέφεραν στην Ρωσία οι μεταρρυθμίσεις του Μ.Πέτρου και της Μ. Αικατερίνης, κατά τον 18^ο αιώνα. Κύριος σκοπός του έργου αυτού είναι να αναδείξει την ολική στροφή της γαλλικής σκέψης προς μία αρκετά θετική αντιμετώπιση της Ρωσίας. Η στροφή αυτή, ιδιαίτερα με τον τρόπο και στον βαθμό που συμβαίνει, επιβεβαιώνει σε σημαντικό βαθμό τον μύθο που κατασκευαζόταν και εκτός ρωσικών συνόρων, γύρω από το πρόσωπο του Μ.Πέτρου.

Οι καθιερωμένες αντιλήψεις (μέχρι το 1716)

Η ενασχόληση της γαλλικής σκέψης με το ρωσικό βασίλειο ήταν για αιώνες περιορισμένη, ενώ η αντίληψη των Γάλλων συγγραφέων αποκάλυπτε την απόσταση που διέκρινε τον ευρωπαϊκό-νεωτερικό πολιτισμό από τον ρωσικό-προνεωτερικό. Σύμφωνα με τον Lortholary, η Μοσχοβία γινόταν πάντοτε αντιληπτή από την γαλλική αριστοκρατία ως μία περιοχή της Ασίας άγνωστη και γεμάτη μυστήριο⁵². Ταυτόχρονα, ο ρωσικός πολιτισμός θεωρούνταν αναχρονιστικός και το πολίτευμα του βασιλείου ανελεύθερο.

Αυτή η σταθερά απαξιωτική, κατά βάση, αντίληψη για το Ρωσικό Βασίλειο άρχισε σταδιακά να αλλάζει την στιγμή που ο Μ.Πέτρος ανέλαβε την εξουσία. Παράλληλα, τα γαλλικά βιβλία πάνω στην μελέτη της Ρωσίας πολλαπλασιάζονταν και πολλοί διέβλεπαν στο πρόσωπο του Πέτρου έναν αυτοκράτορα ικανό να μεταβάλλει τον ρου της ρωσικής ιστορίας. Από τις πιο καθοριστικές στιγμές, όσον αφορά την μεταβολή της καθιερωμένης αντίληψης για την Ρωσία και την άτυπη ένταξή της στον ευρωπαϊκό πολιτισμό, αποτέλεσε, σύμφωνα με τον Lortholary, το «άνοιγμα» του Μ.Πέτρου προς το βόρειο μέτωπο⁵³. Ο Μεγάλος Βόρειος Πόλεμος και ιδιαίτερα η μάχη της Πολτάβας (1709) θεωρήθηκαν σημείο καμπής για την αλλαγή του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβανόταν η γαλλική σκέψη την Ρωσία. Ο Πέτρος έστειλε, μέσω του πολέμου αυτού, ένα σαφές μήνυμα στις ευρωπαϊκές

⁵² Στο ίδιο, σ. 11-13.

⁵³ Στο ίδιο, σ. 16-17.

μοναρχίες, αποκαλύπτοντας την πρόθεσή του να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες, έτσι ώστε να φέρει την Ρωσία πιο κοντά στον δυτικό πολιτισμό.

Αυτή η επιθυμία, φάνηκε να γίνεται επίσημα πραγματικότητα επτά χρόνια μετά την μάχη της Πολτάβας. Το 1716, ο βασιλιάς της Γαλλίας Λουδοβίκος 14^{ος} πρότεινε την ένταξη της Μοσχοβίας στο Βασιλικό Αλμανάκ⁵⁴, γεγονός το οποίο έθεσε τα θεσμικά θεμέλια της συμμετοχής του Ρωσικού Βασιλείου στον ευρωπαϊκό πολιτισμό⁵⁵. Φτάνοντας στο Παρίσι το 1717, η αντίληψη για τον Μ.Πέτρο ως πρότυπο μονάρχη, είχε ήδη αρχίσει να ριζώνει στην γαλλική σκέψη.

Fontenelle και Βολτέρος: Οι θεμελιωτές

Ο Fontenelle ίσως αποτέλεσε τον πρώτο Γάλλο πιστό υποστηρικτή του Πέτρου, επιδοκιμάζοντας κάθε τι νέο που ο τσάρος εισήγαγε στην πατρίδα του. Όπως αναφέρει ο Lortholary, ο Μ.Πέτρος, στην συνείδηση του Fontenelle, ήταν ο δημιουργός των επιστημών και των τεχνών στην Ρωσία⁵⁶. Ακόμη περισσότερο, ο τσάρος, για τον Fontenelle⁵⁷, άνοιξε τον δρόμο προς την Ευρώπη, μέσω της ανάπτυξης του εμπορίου, με αποτέλεσμα τον «εξευγενισμό» του ρωσικού λαού. Το σημαντικότερο, όμως, στοιχείο για το οποίο ο τσάρος θεωρήθηκε πρωτοπόρος από τον Fontenelle ήταν η θρησκευτική μεταρρύθμιση. Περιορίζοντας αισθητά το εύρος της εκκλησιαστικής παρέμβασης σε ζητήματα θρησκευτικής πίστης, ο Πέτρος έθεσε τη βάση της απαλλαγής από τις θρησκευτικές προκαταλήψεις⁵⁸.

Ο Fontenelle θεωρούσε όλες τις μεταρρυθμίσεις του Μ.Πέτρου καθοριστικές για την ταχεία και θετική μεταβολή του ρωσικού πολιτισμού, αναγνωρίζοντας, παράλληλα, τον υψηλό βαθμό δυσκολίας του εγχειρήματος του τσάρου και δηλώνοντας έκπληκτος για την ρωσική μεταμόρφωση⁵⁹. Μέσω αυτής της εξιδανικευτικής εικόνας για τον Πέτρο, που

⁵⁴ L' Almanach Royal (Βασιλικό Αλμανάκ) : Εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1683 και περιείχε καταγεγραμμένα ετησίως όλα τα μέλη της γαλλικής βασιλικής οικογένειας. Για περισσότερα βλ., <https://cutt.ly/kjF3fFL>.

⁵⁵ Lortholary, 1951, σ.18.

⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 22.

⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 23.

⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 24.

⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 24.

θεμελίωσε ο Fontenelle, ο τσάρος άρχισε να αντιμετωπίζεται από μία μεγάλη μερίδα της γαλλικής σκέψης ως φιλόσοφος- βασιλιάς⁶⁰.

Εκείνος ο Διαφωτιστής, όμως, ο οποίος συνέβαλε τα μέγιστα στην περαιτέρω καθιέρωση του διεθνούς μύθου για τον Πέτρο ήταν αδιαμφισβήτητα ο Βολτέρος, ο οποίος, σύμφωνα με τον Lortholary, υπήρξε ο «επίσημος ιστορικός του Μ.Πέτρου»⁶¹. Στην συνείδηση του Βολτέρου, ο Πέτρος κατείχε μυθικές διαστάσεις. Για αυτόν τον λόγο, τα έργα του, που αφορούσαν τον τσάρο, «είναι λιγότερο μία ιστορική μελέτη παρά η εξέλιξη ενός μύθου»⁶². Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι η ιστορική μελέτη του Βολτέρου δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Ο Lortholary, μάλιστα, θεωρεί ότι η «εικόνα που μας προσφέρει (ενν. ο Βολτέρος) για τον τσάρο είναι από συγκεκριμένες πλευρές πιο αληθινή, λιγότερο συναισθηματική από εκείνη του Fontenelle»⁶³

Η πρώτη συγγραφική γνωριμία του Βολτέρου με τον Μ.Πέτρο έγινε μέσω του έργου του πρώτου, *Histoire de Charles XII*⁶⁴. Συγκρίνοντας τον βασιλιά της Σουηδίας Κάρολο ΙΒ΄ (1682-1718) με τον Ρώσο αυτοκράτορα, ο Βολτέρος κατέληγε στο συμπέρασμα περί ανωτερότητας του δεύτερου έναντι του πρώτου. Κατά κανόνα, ο Βολτέρος, αν και θεωρούσε τον Κάρολο ικανό στα πεδία των μαχών, δεν αναγνώριζε στο πρόσωπό του το πρότυπο ενός φωτισμένου μονάρχη, όπως συνέβαινε στην περίπτωση του Πέτρου. Για τον Βολτέρο, ο Κάρολος παρέμενε ένας πολεμοχαρής ηγέτης, ο οποίος «σχεδόν κατέστρεψε το βασίλειό του»⁶⁵, ενώ ο Μ.Πέτρος υπήρξε «μεταρρυθμιστής και 'δημιουργός' ενός λαού»⁶⁶.

Αυτή η αντίθεση μεταξύ των δύο μοναρχών, που επισήμανε ο Βολτέρος, συνέβαλε με καθοριστικό τρόπο στην θεμελίωση μίας άκρως θετικής εικόνας του Πέτρου στη γαλλική σκέψη. Έντονα επηρεασμένος από τις αξίες του Διαφωτισμού, ο Βολτέρος έβλεπε ότι ο τσάρος ενσάρκωνε το πρότυπο του φωτισμένου μονάρχη με μεγάλη επιτυχία. Όπως αναφέρει ο Lortholary, ο Γάλλος Διαφωτιστής θεωρούσε τον Μ.Πέτρο νομοθέτη (λόγω της νομοθετικής αναδιοργάνωσης και του συγκεντρωτικού κράτους), μεταρρυθμιστή (με

⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 25.

⁶¹ Στο ίδιο, σ. 39.

⁶² Στο ίδιο, σ. 46.

⁶³ Στο ίδιο, σ. 26.

⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 25.

⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 43.

⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 26.

έμφαση στην θρησκευτική μεταρρύθμιση) και φιλόσοφο (λόγω των ταξιδιών του στην Ευρώπη)⁶⁷.

Ως νομοθέτης, ο Πέτρος παρομοιάζεται, από τον Βολτέρο, με τον Σόλωνα⁶⁸, λόγω της σημασίας και της προτεραιότητας που έδωσε στο νομικό σύστημα και στην μοναρχία ως υποκείμενο του νόμου. Ως μεταρρυθμιστής, ο τσάρος έγινε αντικείμενο θαυμασμού από εκείνους που τάσσονταν υπέρ της κυριαρχίας της κοσμικής εξουσίας και τον περιορισμό της εκκλησίας σε ζητήματα πίστης, όπως ο Βολτέρος. Τέλος, ως φιλόσοφος, ο τσάρος κατείχε ίσως την σπουδαιότερη θέση στην σκέψη του Βολτέρου. Σύμφωνα με τον Lortholary, ο Βολτέρος παρομοιάζει τον Μ.Πέτρο με τον Μ. Αλέξανδρο. Ο τσάρος γίνεται αντικείμενο θαυμασμού από τον Βολτέρο ως «ο μόνος μοντέρνος κυρίαρχος που έφτασε ή ξεπέρασε τον Αλέξανδρο⁶⁹.

Η σπουδαιότητα του Πέτρου γίνεται ακόμα περισσότερο εμφανής μέσω της αντίληψης του Βολτέρου για την ιστορική πορεία της Ρωσίας. Όπως επισημαίνει ο Lortholary, για τον φιλόσοφο, η Ρωσία που έχει σημασία γεννιέται το 1700⁷⁰. Κανένας προκάτοχος του Μ.Πέτρου δεν κατάφερε να μεταβάλει τόσο ριζικά την θέση της Ρωσίας στο διεθνές σύστημα. Η ταχύτητα αυτής της μεταβολής καθιστά, μάλιστα, ακόμα πιο σπουδαίο το έργο του τσάρου, καθώς, ο Πέτρος φαίνεται ότι κατόρθωσε μέσα σε πενήντα χρόνια ένα επίπεδο προόδου και εξέλιξης, το οποίο σε άλλα κράτη ίσως χρειαζόνταν περισσότερα από 500 χρόνια για να επιτευχθεί⁷¹. Ο Βολτέρος φαίνεται να θεωρεί πως η Ρωσία οφείλει τα πάντα στον Μ.Πέτρο, καθώς πριν από εκείνον το Ρωσικό Βασίλειο βρισκόταν σε αρκετά ανυπόληπτη θέση, τόσο γεωστρατηγικά όσο πολιτισμικά και πνευματικά.

Είναι χαρακτηριστικό το απόσπασμα του Βολτέρου που παραθέτει ο Lortholary, το οποίο περιγράφει, μέσα από τις στρατιωτικές επιτυχίες του Πέτρου, την ολοκληρωτική μεταβολή της Ρωσίας πριν και μετά την βασιλεία του⁷². Με τον τρόπο που παρουσιάζονται

⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 27.

⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 54.

⁶⁹ «Εξίσου ενεργός, εξίσου φίλος των πρακτικών τεχνών, περισσότερο ειδήμων στην νομοθεσία, θέλησε να αλλάξει όπως εκείνος το εμπόριο του κόσμου και να χτίσει ή να επισκευάσει τόσες πόλεις όσες ο Αλέξανδρος... Αγαπώ τους δημιουργούς». Όπως παρατίθεται στο: Lortholary, 1951, σ. 65.

⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 45.

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 67.

⁷² Στο ίδιο, σ. 59.

οι δύο αυτές περιόδους από τον Βολτέρο φαίνεται σαν να πρόκειται για δύο εντελώς διαφορετικά κράτη, με διαφορετική ιστορία. Η ιστορία της νεωτερικής Ρωσίας εκκινεί, για τον Βολτέρο, την στιγμή που αναλαμβάνει την εξουσία ο Μ.Πέτρος, και ιδιαίτερα μέσα στα συμβατικά όρια του μακρού ρωσικού 18^{ου} αιώνα (1700 κ.ε.). Όπως συμπεραίνουμε μέσα από την οπτική του Lortholary, ο Βολτέρος δημιουργεί ένα άκρως αντιθετικό σχήμα που αποτελείται από δύο διακριτές εποχές. Από αυτές, η δεύτερη, που εκκινεί την περίοδο της βασιλείας του Πέτρου και έπειτα, διαγράφει την προγενέστερη. Και σε αυτό το σημείο, η εικόνα που έχτισε ο Βολτέρος, γύρω από το πρόσωπο του τσάρου, είναι χαρακτηριστική ενός μύθου, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη την σημασία της προόδου, ως βασικής αντίληψης του κινήματος του Διαφωτισμού. Την αντίληψη αυτή, για ένα μεγάλο κομμάτι της γαλλικής σκέψης του 18^{ου} αιώνα, εκπροσωπούσε με πλήρη τρόπο ο Μ.Πέτρος, ως δημιουργός ενός νέου έθνους από το μηδέν.

Οι ιδέες του Βολτέρου αποτέλεσαν το κυρίαρχο πλαίσιο αναφοράς για τον Πέτρο στην Γαλλία του 18^{ου} αιώνα. Αδιαμφισβήτητα, ο συγκεκριμένος φιλόσοφος ασχολήθηκε περισσότερο από κάθε άλλον με το ζήτημα της βασιλείας του τσάρου, κάτι που επιβεβαιώνει ο Lortholary. Σε κάθε περίπτωση, ο θαυμασμός προς το πρόσωπο του τσάρου δεν περιοριζόταν στα κείμενα του Βολτέρου. Υπήρχαν, μάλιστα, στην Γαλλία πολλοί συγγραφείς που διέθεταν μία εξιδανικευμένη αντίληψη για τον τσάρο, πολύ περισσότερο από εκείνη που διέθετε ο Βολτέρος⁷³.

Μοντεσκιέ και Ρουσσώ: οι κριτικοί

Ο Lortholary παρουσιάζει τη γαλλική σκέψη του 18^{ου} αιώνα για τον Μ.Πέτρο μέσα από μία βασική αντιπαράθεση της εποχής πάνω στο σχετικό ζήτημα. Η αντιπαράθεση αυτή αφορούσε τις αντιλήψεις του Βολτέρου και εκείνων που συμφωνούσαν μαζί του ως προς την σπουδαιότητα του Πέτρου, από την μία, και εκείνων που στάθηκαν κριτικά απέναντι στην αντίληψη αυτή, αναπτύσσοντας μία αρνητική αξιολόγηση των επιτευγμάτων του τσάρου, από την άλλη. Οι δύο πιο σημαντικοί Γάλλοι κριτικοί του Μ.Πέτρου τον 18^ο αιώνα ήταν χωρίς αμφιβολία ο Μοντεσκιέ και ο Ρουσσώ.

Δύο ήταν οι βασικοί άξονες γύρω από τους οποίους ο Μοντεσκιέ ανέπτυξε την κριτική του προς τον τσάρο. Ο πρώτος άξονας αφορούσε το ζήτημα της υιοθέτησης

⁷³ Βλ., Lortholary, 1951, σ. 31-33 (D' Argens), σ. 73-75 (Dorat-Mainvillers-Thomas)

ευρωπαϊκών πολιτισμικών προτύπων και ο δεύτερος (ως αποτέλεσμα του πρώτου) το ζήτημα του δεσποτισμού-αυταρχισμού, που αποδόθηκε στον Πέτρο, για τον τρόπο που άσκησε την εξουσία.

Τα χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού πολιτισμού που εισήγαγε στην Ρωσία ο Μ.Πέτρος ήταν ασύμβατα ως προς τον ρωσικό, σύμφωνα με τον Μοντεσκιέ, καθώς «δεν είχαν τίποτα μοσχοβίτικο, τίποτα κοινό με τον Βορά»⁷⁴. Ο βίαιος και απότομος τρόπος με τον οποίο οι μεταβολές αυτές συνέβησαν, οδήγησαν τον Μοντεσκιέ στην δεύτερη κατηγορία του περί δεσποτικών μεθόδων διακυβέρνησης.

Σύμφωνα με τον Lortholary, ο οποίος στέκεται κριτικά απέναντι στον Μοντεσκιέ, το συγκεκριμένο ζήτημα, που θέτει επί τάπητος ο φιλόσοφος, αποτελεί προϊόν γενίκευσης, σχετικά με τον τρόπο που επηρεάζονται οι εθνικοί πολιτισμοί από το γεωφυσικό κλίμα. Ο Μοντεσκιέ φαίνεται να υπερεκτιμά τον ρόλο της γεωγραφίας στην εξαγωγή του συμπεράσματος περί ασυμβατότητας των μεταρρυθμίσεων ευρωπαϊκού τύπου στην Ρωσία. Παράλληλα, «ο κοινοβουλευτικός και αριστοκρατικός φιλελευθερισμός του τον προετοίμασαν με κακό τρόπο στην κατανόηση εκείνου του αυθεντικού είδους δεσποτισμού, ο οποίος ήταν ο πατριαρχικός δεσποτισμός των τσάρων»⁷⁵.

Παρά το γεγονός ότι ο Πέτρος θέλησε να αποτάξει τον δεσποτισμό από τον χαρακτήρα του ρωσικού έθνους, για τον Μοντεσκιέ, όλες οι προσπάθειές του απέτυχαν⁷⁶. Σύμφωνα με τον Lortholary, όμως, υπήρχε εκείνος ο δεσποτισμός ο οποίος, όπως στην περίπτωση του Μ.Πέτρου, μπορούσε να επιφέρει την πρόοδο μίας κρατικής οντότητας. Η γέννηση ορισμένων συναισθημάτων σε αυτό το πλαίσιο ήταν καθοριστική, καθώς η καλλιέργεια της αγάπης και του θρησκευτικού συναισθήματος όπως γίνονταν αντιληπτά στο πλαίσιο του Διαφωτισμού, θεωρούνταν στοιχεία μίας μοναρχικής εξουσίας, η οποία ήταν ικανή να θέσει ως στόχο την πρόοδο. Ο Lortholary, στην προκειμένη περίπτωση, φαίνεται ότι αντιλαμβάνεται την βασιλεία του Μ.Πέτρου ως μία περίοδο «φωτισμένης» μοναρχίας. Από την άλλη, ο Μοντεσκιέ, τον 18^ο αιώνα, επηρεασμένος από τις φιλελεύθερες αξίες του ύστερου Διαφωτισμού και την αριστοκρατική του καταγωγή, τίθεται κατά κανόνα απέναντι στην αλλαγή που επέφερε ο Πέτρος στην Ρωσία.

⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 35.

⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 38.

⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 36.

Κατά κάποιον τρόπο, παρόμοια αντίληψη για το σχετικό ζήτημα διέθετε και ο Ρουσσώ⁷⁷. Αν και οι αντιλήψεις του ήταν περισσότερο ριζοσπαστικές από εκείνες του Μοντεσκιέ, ο Ρουσσώ συμφωνούσε μαζί του στο ζήτημα του δεσποτισμού, καθώς θεωρούσε τις μεταρρυθμίσεις του Μ.Πέτρου αποτέλεσμα της ανυπομονησίας του ίδιου να εξευρωπαϊσει την Ρωσία. Για τον λόγο αυτό, η πολιτισμική και θεσμική μεταβολή, που επιχείρησε ο Πέτρος, ενείχαν το στοιχείο της βιαιότητας. Έτσι, ο τσάρος κατάφερε να εισάγει στην Ρωσία έναν διαφορετικό πολιτισμό αυτούσια, όμως δεν πέτυχε τον εξευγενισμό του δικού του λαού μέσα από αυτήν την αλλαγή, σύμφωνα με τον Ρουσσώ⁷⁸.

Όπως είδαμε και στην ρωσική σκέψη, η πλειοψηφία των κριτικών του Μ.Πέτρου από την γαλλική πλευρά σχετίζονταν με τα ζητήματα που έθιξαν ο Μοντεσκιέ και ο Ρουσσώ. Το ζήτημα της απώλειας της ρωσικής εθνικής ταυτότητας και του αυταρχισμού του Μ.Πέτρου αποτέλεσαν τα κατεξοχήν σημεία κριτικής στην γαλλική σκέψη του 18^{ου} αιώνα. Ωστόσο, παρά την ύπαρξη αρνητικών κριτικών, η κυρίαρχη εικόνα του Πέτρου δεν έπαυε να είναι αυτή ενός φωτισμένου μονάρχη, του οποίου οι μεταρρυθμίσεις γοήτευσαν την γαλλική διανόηση. Ο Lortholary υποστηρίζει πως «για μία μεγάλη μερίδα της γαλλικής γνώμης παρέμενε ως μόνη αληθινή η εκδοχή του Βολτέρου, εκείνη μίας Ρωσίας που βγήκε ξαφνικά από την ανυπαρξία, ανεβαίνοντας απότομα στο επίπεδο των ευγενών εθνών, μόνο εξαιτίας της θέλησης ενός κυρίαρχου του πνεύματος»⁷⁹.

⁷⁷ Ιδιαίτερη αναφορά στον Μ.Πέτρο γίνεται στο *Du Contrat Social* (Όπως παρατίθεται στο: Cross, 2001, σ.82)

⁷⁸ Όπως αναφέρεται στο: Lortholary, 1951, σ.68.

⁷⁹ Στο ίδιο, σ.71.

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΗ ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Για πολλούς αιώνες, η αντίληψη των Βρετανών συγγραφέων για την Ρωσία ήταν κατά βάση παρόμοια με εκείνη των Γάλλων. Στα μάτια της αγγλικής σκέψης, η αδυναμία αποκοπής από την παράδοση και η καθυστέρηση έλευσης της εκκοσμίκευσης αποτελούσαν τους βασικούς παράγοντες μίας σταθερά ενιαίας και αρνητικά φορτισμένης αντίληψης για την Ρωσία. Αν και οι παράγοντες αυτοί δεν έδειχναν να μεταβάλλονται εύκολα, εντούτοις, όπως και στην περίπτωση της γαλλικής σκέψης, αυτή η αρνητική αντίληψη των Βρετανών φαίνεται να αλλάζει όταν αναλαμβάνει τη βασιλεία της Ρωσίας ο Μ.Πέτρος.

Αν μπορούσαμε να θεωρήσουμε μία συγκεκριμένη στιγμή καθοριστική για αυτή τη μεταβολή, θα ήταν το ταξίδι του τσάρου στην Αγγλία το 1698. Ταυτόχρονα, οι πολιτικές σκοπιμότητες της εποχής (κοινός αγγλορωσικός φόβος για την γαλλική ισχύ και επιθυμία της Ρωσίας για διεξαγωγή πολέμου με τους Οθωμανούς), σε συνδυασμό με την μεταρρυθμιστική εικόνα που πρόβαλε ο Πέτρος, έθεσαν τα θεμέλια ενός ισχυρού δεσμού μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών. Αυτές οι συνθήκες φαίνεται πως ευνόησαν, παράλληλα με την έξαρση του Διαφωτισμού, την ολική αλλαγή της βρετανικής σκέψης για την Ρωσία, γεγονός το οποίο οδήγησε σε πληθώρα συγγραφικών μελετών για τον τσάρο, κατά την περίοδο της μοναρχίας του και για ολόκληρο τον 18^ο αιώνα.

Η εξέλιξη της βρετανικής σκέψης για τον Μ.Πέτρο αποτέλεσε το αντικείμενο ενασχόλησης του Anthony Cross μέσα από το έργο του *Peter the Great Through British Eyes*, στο οποίο θα στηριχθεί η ανάλυση του παρόντος κεφαλαίου. Η αξία του συγκεκριμένης μελέτης καθίσταται άκρως σημαντική, διότι ο Cross δίνει έμφαση στις εντυπώσεις που ο Πέτρος δημιούργησε στη βρετανική συνείδηση και φαντασία και όχι σε εκείνες που πήρε μαζί του στην Ρωσία⁸⁰. Κατά συνέπεια, ο Cross εστιάζει σε εκείνο το κομμάτι που μας απασχολεί στην παρούσα συγγραφή, δηλαδή στην επιρροή που άσκησε στις αντιλήψεις των Ευρωπαίων ο Μ.Πέτρος. Αυτή η επιρροή ήταν τόσο σπουδαία, με αποτέλεσμα την αλλαγή του τρόπου, που αντιμετωπιζόταν η Ρωσία έκτοτε από τις Ευρωπαϊκές δυνάμεις της εποχής.

⁸⁰ Cross, 2001, σ. 18.

Η πλειοψηφία των Άγγλων συγγραφέων, μετά το 1698, που παρουσιάζει ο Cross, διέθεταν είτε μία ουδέτερη είτε μία κατά κανόνα θετικά φορτισμένη αντίληψη για την Ρωσία, αρχής γενομένης από την βασιλεία του Μ.Πέτρου. Αντίθετα, οι θέσεις των επικριτών του τσάρου φαίνεται ότι δεν κατάφεραν να γίνουν κυρίαρχες και μάλλον τέθηκαν στο περιθώριο, έχοντας πολύ μικρό αντίκτυπο στην διαμόρφωση της βρετανικής σκέψης. Η επιδοκιμασία και ο θαυμασμός για τον Πέτρο είχαν τέτοιες προεκτάσεις με αποτέλεσμα να κυριαρχήσουν για ολόκληρο τον 18^ο αιώνα. Ως συνέπεια, στα τέλη του αιώνα, ο Μ.Πέτρος είχε καταφέρει «να γίνει μέρος του βρετανικού φολκλόρ» και να αποτελέσει ταυτόχρονα πρότυπο φωτισμένου μονάρχη συγκαταλεγόμενος στην ίδια κατηγορία με τους ήρωες της αρχαιότητας⁸¹.

Ο Μεγάλος Πέτρος στο νησί

Η πρώτη και ιδιαίτερα καθοριστική περίοδος για την έναρξη της δημιουργίας του μύθου για τον Πέτρο ήταν κατά την διάρκεια της παραμονής του στην Αγγλία. Η παρουσία του τσάρου τραβούσε όλα τα βλέμματα και ο βρετανικός τύπος αναφερόταν συχνά στο πρόσωπό του. Ταυτόχρονα, η περίοδος που ο τσάρος βρισκόταν εκεί απέφερε μία πληθώρα ιστοριών και ανεκδότων⁸², τα οποία, συνέβαλλαν στην περαιτέρω εξάπλωση και διατήρηση του μύθου γύρω από το πρόσωπό του, για περισσότερο από έναν αιώνα.

Η πρώτη μεθοδική ενασχόληση βρετανού συγγραφέα με τον Μ.Πέτρο ήταν το ποίημα του γιατρού M. Stinger⁸³ το 1698, το οποίο αποτέλεσε το ποίημα υποδοχής του τσάρου στην Αγγλία. Ο Stinger εξήρε τις ναυτικές και επιστημονικές δεξιότητες του τσάρου, θέτοντας παράλληλα την κοινή πεποίθηση της γαλλοφοβίας των Ρώσων και των Βρετανών στο προσκήνιο.

Συνολικά, η παραμονή του Πέτρου στην Αγγλία αποτέλεσε το εναρκτήριο λάκτισμα για την ραγδαία αύξηση των ιστορικών μελετών της Ρωσίας στον βρετανικό χώρο. Πέρα, όμως, από τα συγγραφικά έργα, ο Cross επισημαίνει την σημασία των ανεκδότων και των καθημερινών ιστοριών που δημιουργήθηκαν εξαιτίας των περιηγήσεων του Μ.Πέτρου στις βρετανικές πόλεις. Με αυτόν τον τρόπο ο τσάρος έγινε κομμάτι του βρετανικού φολκλόρ, ασκώντας την δική του επίδραση στην καθημερινό

⁸¹ Στο ίδιο, σ. 94.

⁸² Για τον σημασία των ανεκδότων στην βρετανική σκέψη βλ., Cross, 2001, σ. 95.

⁸³ Στο ίδιο, σ. 32.

βρετανικό λόγο της εποχής και μεταβάλλοντας σε μεγάλο βαθμό τις αντιλήψεις της βρετανικής κοινής γνώμης για τη Ρωσία εν γένει. Το γεγονός αυτό μας παρέχει ένα ασφαλές πλαίσιο κατανόησης του μύθου που άρχισε να χτίζεται γύρω από το πρόσωπό του Πέτρου τον 18^ο αιώνα.

Ο Μεγάλος Πέτρος ως αυτοκράτορας

Το υπόλοιπο της βασιλείας του Μ.Πέτρου (1698-1725) ίσως αποτέλεσε την μοναδική περίοδο μέσα στον 18^ο αιώνα, κατά την οποία η αντίληψη για τον τσάρο απέκτησε μία σχετικά φθίνουσα πορεία στη βρετανική σκέψη. Ο Cross φαίνεται ότι ερμηνεύει την συγκεκριμένη μεταβολή, ως ένα σημείο, λόγω της διεξαγωγής του Μεγάλου Βορείου Πολέμου, στον οποίο πρωταγωνίστησαν η Ρωσία και η Σουηδία. Κατά την διάρκεια του πολέμου αυτού, οι διπλωματικές σχέσεις της Ρωσικής και της Αγγλικής Αυτοκρατορίας υποβαθμίστηκαν⁸⁴. Σε καμία περίπτωση, όμως, τα γεγονότα αυτά δεν ανέκοψαν την αυξανόμενη θετική εικόνα που είχε ήδη αρχίσει να κατέχει στην βρετανική σκέψη ο Πέτρος.

Η πλειοψηφία των αρνητικών κριτικών της συγκεκριμένης περιόδου εστίασαν, κατά βάση, στο ζήτημα του παρορμητικού χαρακτήρα του Μ.Πέτρου⁸⁵. Σύμφωνα με ορισμένους βρετανούς κριτικούς της περιόδου, το στοιχείο αυτό τον καθιστούσε απόλυτο στις αποφάσεις του και καθόλου ορθολογιστή. Η έντονη, επίσης, επιθυμία του για διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων θεωρήθηκε ότι ταυτιζόταν με το μιλιταριστικό του πνεύμα και τον δεσποτικό χαρακτήρα της εξουσίας του. Εντούτοις, ο Cross επισημαίνει την υψηλή θέση που κατείχε ο Πέτρος στην βρετανική σκέψη, ακόμα και για πολλούς επικριτές του.

Έτσι, η ίδια περίοδος, φαίνεται ότι υπήρξε ο προπομπός της προσωπολατρίας προς τον τσάρο, που ακολούθησε. Σε αυτό το πλαίσιο, ο μεγαλύτερος υπερασπιστής των επιτευγμάτων του Μ.Πέτρου ήταν ο συγγραφέας Aaron Hill (1685-1750). Παρά τις επιβαρυνμένες αγγλορωσικές σχέσεις, ο Hill έδωσε μία μεγάλη ώθηση στη διάδοση του μύθου για τον τσάρο στην Αγγλία⁸⁶. Η βασική εικόνα που πρόβαλε στα ποιήματά του για τον Πέτρο ο Hill ήταν εκείνη του δημιουργού της Ρωσίας, εικόνα που βλέπουμε πως τον

⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 40.

⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 41-46, 53-55.

⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 49.

18^ο αιώνα αναπαραγόταν συνεχώς, λόγω της κυριαρχίας του Διαφωτισμού. Όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τον Cross, η θέση που κατείχε ο Hill στην βρετανική σκέψη είναι παρόμοια με εκείνη του Fontenelle στην γαλλική, ως κύριοι, δηλαδή, εκπρόσωποι της βρετανικής και της γαλλικής αντίστοιχα, «αίρεσης» του Μ.Πέτρου⁸⁷.

Η βρετανική σκέψη για τον τσάρο, όπως εκφράστηκε μέσω του Hill, φάνηκε να γίνεται κυρίαρχη τα χρόνια του θανάτου του τσάρου, μέσω δύο βασικών συγγραφέων. Ο πρώτος ήταν ο Γερμανός πρέσβης βρετανικών συμφερόντων F.C. Weber, ο οποίος χαρακτήρισε την βασιλεία του Μ.Πέτρου ως επανάσταση⁸⁸ Αυτή η επανάσταση φαίνεται ότι μετέβαλλε ριζικά την ζωή των Ρώσων, πεποιθήση την οποία διέθετε, κατά παρόμοιο τρόπο, ο ποιητής William Duncombe, ο οποίος συνέθεσε έναν επιτάφιο για τον Πέτρο⁸⁹. Και οι δύο εξέφρασαν με διαφορετικό τρόπο την διαρκώς αυξανόμενη θετική αντίληψη της βρετανικής σκέψης για τον τσάρο.

Ο μύθος του Μεγάλου Πέτρου εκκινεί

Η περίοδος μετά τον θάνατο του Μ.Πέτρου έως και τα μέσα περίπου του 18^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από μία πληθώρα έργων για τον Ρώσο αυτοκράτορα. Στο παρόν υποκεφάλαιο θα αναφερθούν τρεις από τους πιο σημαντικούς συγγραφείς της περιόδου, οι οποίοι είχαν τον μεγαλύτερο αντίκτυπο στον τρόπο που γινόταν αντιληπτός στη βρετανική σκέψη ο Πέτρος. Σε μεγάλο βαθμό, η γενική εικόνα για τον τσάρο στο υπό εξέταση διάστημα δεν παρουσίασε ιδιαίτερες αντινομίες, παρά την ύπαρξη ορισμένων μετριοπαθών κριτικών. Όπως αναφέρει ο Cross, η εικόνα του Μ.Πέτρου «ως θεού του Διαφωτισμού θα κέρδιζε αδιαμφισβήτητα», γεγονός το οποίο επιβεβαιώνεται από την συνακόλουθη «Πετρομανία» των δεκαετιών του 1740-1750 στην Μ. Βρετανία⁹⁰.

Η πρώτη συμβολή του ιερέα Thomas Consett (1678-1730) προς αυτήν την κατεύθυνση κρίνεται καθοριστική. Ο Consett ήταν ο πρώτος που μετέφρασε στα Αγγλικά τον πανηγυρικό του Feofan Prokhorovich⁹¹ για τον Πέτρο, προσφέροντας, έτσι, την δυνατότητα σε ένα ευρύ ευρωπαϊκό κοινό την «γνωριμία» με τον τσάρο. Ταυτόχρονα, ο

⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 62.

⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 58.

⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 58-59.

⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 66.

⁹¹ Βλ., 1^ο κεφάλαιο.

ίδιος, στα κείμενά του δεν παραλείπει να τονίσει την σπουδαία προσωπικότητα και τον μοναδικό χαρακτήρα του Μ.Πέτρου και των επιτευγμάτων του⁹².

Σε σύγκρουση με την αντίληψη του Consett φαίνεται ότι ήρθε, σε κάποιο βαθμό, ο Σουηδός, γερμανικής καταγωγής, στρατιωτικός και γεωγράφος Philip von Strahlenberg, ο οποίος προσπάθησε να εξετάσει τα θετικά και τα αρνητικά της βασιλείας του Πέτρου και να διαμορφώσει μία αντικειμενικότερη άποψη. Αν και ο Strahlenberg προσεγγίζει με μετριοπάθεια το σχετικό ζήτημα, δείχνει να διάκειται αρνητικά προς τα επιτεύγματα του Μ.Πέτρου κατηγορώντας εκείνους που τον εξυμνούν, ενώ στην πραγματικότητα θα έπρεπε να του ασκούν κριτική⁹³.

Ο τελευταίος μα εξίσου καθοριστικός στην διαμόρφωση της κυρίαρχης βρετανικής σκέψης για τον Πέτρο τον 18^ο αιώνα ήταν ο αριστοκράτης συγγραφέας Thomas Birch. Όπως αναφέρει ο Cross, το έργο του Birch μπορεί να γίνει αντιληπτό ως μία καθοριστική στιγμή στην εξέλιξη της εικόνας του Μ.Πέτρου⁹⁴. Ο Birch συμφωνεί με τον Consett για την σπουδαιότητα του τσάρου και μάλιστα υποστηρίζει τον τσάρο με τον πιο καταφατικό τρόπο. Ο Birch, όπως καταλαβαίνουμε μέσω του Cross, είναι αρνητικός σε οποιαδήποτε κριτική προς τον Πέτρο, καθώς θεωρούσε πως οποιαδήποτε πρόθεση κριτικής προς εκείνον βαίνει αντίθετα με την πρόοδο και την εξέλιξη ενός έθνους. Για ακόμα μία φορά, η αισιόδοξη αντίληψη της συνεχούς εξέλιξης του Διαφωτισμού δείχνει να κυριαρχεί οποιασδήποτε πρόθεσης άσκησης κριτικής.

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες της περιόδου, μετά το έργο του Birch, η «Πετρομανία» έφτασε στο αποκορύφωμά της μέσα από έργα πολλών συγγραφέων. Δεν πρέπει βέβαια, να παραγνωρίζονται οι καλές αγγλορωσικές σχέσεις των συγκεκριμένων δεκαετιών ως συνέπεια της Αγγλο-Ρωσικής Εμπορικής Συμφωνίας του 1734, οι οποίες επέτρεψαν μία εξιδανικευμένη αντιμετώπιση των επιτευγμάτων του Μ.Πέτρου⁹⁵. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο Πέτρος μέσα σε πενήντα, περίπου, χρόνια, αντιμετωπιζόταν ως ο «φέρων το φως και ο εξουσιαστής της Φύσης» στην βρετανική σκέψη, γεγονός το οποίο

⁹² Cross, 2001, σ. 60-61.

⁹³ Στο ίδιο, σ. 64.

⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 66.

⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 76.

επέτρεψε στους Βρετανούς, σύμφωνα με τον Cross, να χαλαρώσουν τις μακροχρόνιες προκαταλήψεις τους για την Ρωσία⁹⁶.

Η βρετανική σκέψη αποκτά αυτόνομα χαρακτηριστικά

Η ενδελεχής ενασχόληση με τις μεταρρυθμίσεις του τσάρου οδήγησε σε μία ακόμα μεγαλύτερη πληθώρα έργων και μελετών σε ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο. Το υπόλοιπο μισό των συμβατικών ορίων του 18^{ου} αιώνα υπήρξε για τη βρετανική σκέψη η περίοδος κατά την οποία ο μύθος του Μ.Πέτρου εξελίσσεται και ταυτόχρονα αποκτά τα δικά της χαρακτηριστικά, που την διαφοροποιούν από την γαλλική σκέψη (της οποίας κύριο εκπρόσωπο θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τον Βολτέρο). Για τον λόγο αυτό, οι αντιλήψεις των Βρετανών συγγραφέων φαίνεται ότι αναδιαμορφώνονται, σε σχέση με το πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα.

Το πρίσμα του Διαφωτισμού, αν και παραμένει κυρίαρχο, δεν επηρεάζει με τον ίδιο τρόπο την βρετανική σκέψη, όπως στις αρχές του αιώνα, καθώς η αυξανόμενη σημασία των φιλελεύθερων και δημοκρατικών αξιών προσέφερε ένα νέο πεδίο κριτικής προς τον Πέτρο. Ωστόσο, όπως θα γίνει αντιληπτό, ακόμη και αυτά τα νέα πολιτικά διακυβεύματα που πρόταξε ο ύστερος Διαφωτισμός (με κύριο εκπρόσωπο μερίδα της γαλλικής σκέψης) δεν κατάφεραν να ενσωματωθούν και να επηρεάσουν μαζικά την βρετανική σκέψη, για να διαμορφώσουν μία συσσωρευμένη κριτική προσέγγιση προς τον Μ.Πέτρο.

Σύμφωνα με τον Cross, ο βασικός άξονας γύρω από τον οποίο διαμορφώθηκε, στην συγκεκριμένη περίοδο, στον ευρωπαϊκό χώρο, η συζήτηση γύρω από τον Πέτρο ήταν, όπως είδαμε, τα έργα του Βολτέρου⁹⁷. Οι περισσότεροι Βρετανοί συγγραφείς της περιόδου δεν φαίνεται ότι διαφωνούν ριζικά ή ότι ασκούν κριτική στις αντιλήψεις του Βολτέρου καθ' αυτές. Το κύριο σημείο που διαφοροποιούσε τη βρετανική σκέψη του 18^{ου} αιώνα για τον Μ.Πέτρο από την γαλλική ήταν η αντιπαράθεση ως προς την εξιδανικευτική περιγραφή του τσάρου και των επιτευγμάτων του, που ενυπήρχαν στην αφήγηση του Βολτέρου.

⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 69.

⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 80-81.

Ένας από τους πρώτους Βρετανούς συγγραφείς που διαφώνησε ήταν ο William Coxe, ο οποίος ήρθε σε ρήξη με μία θεμελιώδη πεποίθηση του Βολτέρου. Ο Γάλλος Διαφωτιστής πίστευε ότι ο Πέτρος ήταν αποκλειστικά εκείνος που οδήγησε τον ρωσικό λαό προς τον εκπολιτισμό. Από την άλλη, ο Coxe, αν και θεωρούσε άκρως σημαντική την συμβολή του τσάρου στην εξελικτική πορεία της Ρωσίας, υποστήριξε, πως, ο Μ.Πέτρος, να μην έθεσε τα θεμέλια της μελλοντικής της εξέλιξης, αλλά δεν την δημιούργησε από το μηδέν⁹⁸.

Παρόμοια αντίληψη με τον Coxe διέθετε ο William Tooke, ένας από τους πιο σημαντικούς συγγραφείς ρωσικής ιστορίας, σύμφωνα με τον Cross. Η συμβολή του Tooke στον μύθο του Μ.Πέτρου ήταν κάτι παραπάνω από καθοριστική, διότι προσέγγισε το σχετικό ζήτημα από μία πιο πραγματιστική-ιστοριογραφική οπτική, σε σχέση με την εξιδανικευτική-μυθιστορηματική προσέγγιση του Βολτέρου. Όπως αναφέρει ο Cross, «ο Tooke διέλυσε αποτελεσματικά την ευρέως διαδεδομένη πεποίθηση ότι ο Πέτρος δημιούργησε την μοντέρνα Ρωσία ex nihilo, ότι προηγουμένως υπήρχε μόνο σκοτάδι, βαρβαρότητα, προκατάληψη»⁹⁹. Ο συγκεκριμένος συγγραφέας αναγνώριζε σε ορισμένους προκατόχους του Μ.Πέτρου, όπως στον πατέρα του Αλέξιο, μία μεγαλύτερη αξία, σε σχέση με εκείνη που τους δινόταν μέχρι τότε στην ευρωπαϊκή σκέψη. Αυτό δεν σήμαινε ότι ο Tooke παρέλειπε να τονίζει την πρωταρχική συμβολή του τσάρου στην εξέλιξη της Ρωσίας, καθώς τον θεωρούσε, μάλιστα, «έναν από τους σπουδαιότερους της ανθρωπότητας»¹⁰⁰. Το στοιχείο που τον διαφοροποιούσε από τον Βολτέρο και την κυρίαρχη αντίληψη του 18^{ου} αιώνα για τον Πέτρο, ήταν ότι ο Tooke διακατεχόταν από μετριοπάθεια στον τρόπο που πρόβαλε τα επιτεύγματα του τσάρου, δίχως να υπερβάλλει για αυτά.

⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 81.

⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 85

¹⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 85.

Η βρετανική σκέψη στο πρώτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα

Κατά την διάρκεια της βασιλείας του τσάρου Αλέξανδρου Α΄ (1801-1825), δεν υπήρξε μεγάλη ανάπτυξη των βιογραφιών και των ιστορικών μελετών για τον Μ.Πέτρο¹⁰¹. Αιτία αυτού του γεγονότος φαίνεται ότι υπήρξε, για τον Cross, η πολιτική που επέλεξε να ακολουθήσει ο Αλέξανδρος Α΄ στον τρόπο προσέγγισης της βασιλείας του Πέτρου. Ο συγκεκριμένος τσάρος επέλεξε να μην συνδέσει με έντονο τρόπο το όνομά του με εκείνο του Μ.Πέτρου, αλλά προτίμησε να το κάνει με εκείνο της Μεγάλης Αικατερίνης. Το αποτέλεσμα ήταν ο τσάρος να τεθεί στο παρασκήνιο των βρετανικών αφηγήσεων και να μην κατέχει, πλέον, τον πρωταγωνιστικό ρόλο, που κατείχε μέσα στον 18^ο αιώνα, χωρίς, ωστόσο, αυτό να σημαίνει ότι η προσωπικότητά του δεν είχε σημαντική επίδραση στην βρετανική σκέψη.

Η πορεία της βρετανικής σκέψης για τον Μ.Πέτρο κατά την διάρκεια του μακρύ ρωσικού 18^{ου} αιώνα επιβεβαιώνει με τον πιο παραστατικό τρόπο την επιρροή που άσκησε σε εκείνη ο τσάρος. Σύμφωνα με τον Cross, οι Άγγλοι γοητεύτηκαν από την προσωπικότητα και τις μεταρρυθμίσεις του Πέτρου, καθώς αυτές φαίνεται ότι συμβάδιζαν σε μεγάλο βαθμό με τον βρετανικό πολιτισμό. Συγκεκριμένα, το πορτραίτο του Μ.Πέτρου το οποίο οι Βρετανοί επιδοκίμαζαν αποτελούνταν από «έναν συνδυασμό απλότητας, πρακτικότητας, φιλοδοξίας, υψηλής προόδου και αφοσίωσης σε έναν άνθρωπο ο οποίος έσπασε τον φραγμό που υπήρχε μεταξύ της Ρωσίας και της Δυτικής Ευρώπης, και άφησε στις σπουδαίες φλέβες της χώρας του μία νέα σταγόνα αίματος την οποία τίποτα δεν μπορεί να την αποβάλει ή να την καταστρέψει¹⁰²»

¹⁰¹ Το έργο του Tooke, *History of Russia*, του 1800 παρέμεινε ανυπέρβλητο τα πρώτα 25 χρόνια του 19^{ου} αιώνα (Cross, 2001, σ. 106)

¹⁰² Maurice Baring, 'Peter the Great', in his *Lost Diaries and Dead Letters* (London, 1988). Όπως παρατίθεται στο: Cross, 2001, σ. 162-163.

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Το τελευταίο κεφάλαιο εστιάζει στην ανάλυση της ελληνικής σκέψης γύρω από τον Μ.Πέτρο. Ο τρόπος με τον οποίο οι ενέργειες του τσάρου μετέβαλαν τα ελληνικά κείμενα του 18^{ου} αιώνα για την Ρωσία περιγράφεται με βάση τις ιστορικές μελέτες του Ν. Πίσση, της Ν. Γιακωβάκη και του Χ. Μηνάογλου. Οι συγκεκριμένοι συγγραφείς ανέδειξαν την μεταβολή της ελληνικής σκέψης, ως συνέπεια των ευρύτερων αλλαγών που έφερε ο Διαφωτισμός στον ευρωπαϊκό χώρο, κατά τον 18^ο αιώνα. Η επιρροή που άσκησε το ευρωπαϊκό αυτό κίνημα στην συνείδηση του υπόδουλου ελληνισμού είναι αδιαμφισβήτητη, καθώς αποτέλεσε σε μεγάλο βαθμό το ιδεολογικό υπόβαθρο της ελληνικής επανάστασης του 1821.

Η παρούσα ανάλυση θα στηριχθεί σε δύο κεντρικούς άξονες γύρω από τους οποίους διαμορφώνεται η ελληνική σκέψη για τον Μ.Πέτρο. Ο πρώτος αφορά τις αντιλήψεις εκείνες που συνάδουν με μία νέα έννοια για την Ευρώπη, η οποία άρχισε να διαμορφώνεται κατά την περίοδο του Διαφωτισμού, παράλληλα με την δημιουργία της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, ως παράδειγμα αλλαγής και εκσυγχρονισμού. Ο δεύτερος άξονας σχετίζεται με τις αντιλήψεις εκείνων των Ελλήνων διανοητών του 18^{ου} αιώνα, που εντάσσουν την διεθνή ισχυροποίηση της Ρωσίας στο πλαίσιο της ρωσικής «προσδοκίας»¹⁰³

Η Ρωσική Αυτοκρατορία υπό τη σκέπη της νεωτερικής Ευρώπης

Όπως έχουμε διαπιστώσει, η πολιτισμική αλλαγή, που συνέβη στην Ρωσία, είχε ως αφετηρία την ιδέα του εξευρωπαϊσμού, που προώθησε πρώτος ο Πέτρος. Σε αυτό το πλαίσιο, ο διαρκώς αυξανόμενος θαυμασμός των δυτικοευρωπαϊκών κρατών προς την Ρωσία ήταν έκδηλος. Ωστόσο, είναι βέβαιο πως το παράδειγμα της Ρωσίας του 18^{ου} αιώνα, ως παράδειγμα αλλαγής, δεν θα είχε τον ίδιο αντίκτυπο στην Ευρώπη, εάν δεν είχαν αρχίσει να μεταβάλλονται οι όροι και οι προϋποθέσεις της πολιτισμικής ένταξης ενός κράτους στην συγκεκριμένη ήπειρο. Όπως καταλαβαίνουμε, υφίσταται μία αμφίδρομη

¹⁰³Βλ., Κιτρομηλίδης, [1978] 1996, σ. 114 και 169-196, όπως παρατίθεται στο: Γιακωβάκη, 2003, σ. 62.

σχέση συμβατότητας μεταξύ της Ρωσίας που δημιουργεί ο Μ.Πέτρος και της «νέας» Ευρώπης του Διαφωτισμού.

Αυτή η σχέση αποκρυσταλλώνεται κυρίως μέσα από την ιστορική έρευνα της Ν. Γιακωβάκη¹⁰⁴, η οποία επισημαίνει την σημασία του Διαφωτισμού ως τη βασική αιτία της εσωτερικής αναδιαμόρφωσης της Ευρώπης. Η συγκεκριμένη μεταβολή, που συνέβη, φαίνεται ότι, στην πραγματικότητα, «επέτρεψε» την άτυπη ένταξη της Ρωσίας στον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Το περιεχόμενό της σχετίζεται άμεσα με την ιδέα της εκκοσμίκευσης και της απαλλαγής από την ολοκληρωτική επικυριαρχία της θρησκείας στους τομείς της ανθρώπινης δράσης. Όπως επισημαίνει η Γιακωβάκη, η βασική αιτία για την οποία η έννοια της Ευρώπης διευρύνεται, δίχως να αποτελεί πλέον έναν απλό γεωγραφικό ή θρησκευτικό προσδιορισμό, ήταν ακριβώς αυτό «το πέρασμα από μία θρησκευτική συνείδηση του συνανήκειν σε μία εκκοσμηκευμένη ταυτότητα»¹⁰⁵. Έτσι, η Χριστιανισμός (Christianitas) ως θεμελιώδες χαρακτηριστικό του προνεωτερικού ευρωπαϊκού πολιτισμού παύει σταδιακά να έχει ισχύ, δίνοντας την θέση της στην νεωτερική έννοια της Ευρώπης, στην οποία μπορούσαν να εισέλθουν κράτη ανεξαρτήτως θρησκευτικού δόγματος, αλλά με κριτήριο την ορθολογική πίστη στις πολιτικές και πολιτισμικές αξίες του Διαφωτισμού. Η επακόλουθη γεωγραφική «διεύρυνση» της έννοιας της Ευρώπης, στα σύνορα που γνωρίζουμε σήμερα, είχε ως αποτέλεσμα την ένταξη κάθε χριστιανικού δόγματος εντός αυτής (συμπεριλαμβανομένου, κυρίως, του ορθόδοξου), αφού αυτό το τελευταίο έπαψε να αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, το βασικότερο κριτήριο συμμετοχής ή μη στον πολιτισμό της ηπείρου.

Για τον λόγο αυτό, η Ρωσία άρχισε να θεωρείται μέρος του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Εκείνο, όμως, το στοιχείο που την διαφοροποίησε από τις υπόλοιπες εθνότητες, που άρχισαν να εντάσσονται αργότερα στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα, ήταν το γεγονός ότι αποτέλεσε ένα φωτισμένο παράδειγμα αλλαγής. Η Ρωσική Αυτοκρατορία ήταν η πρώτη χώρα η οποία εντάχθηκε πολιτισμικά στην Ευρώπη μεταβάλλοντας ριζικά τους θεσμούς και τα ήθη της. Η μεταβολή αυτή, που όπως έχουμε δει οργάνωσε ο Μ.

¹⁰⁴ Βλ., Γιακωβάκη Ν., «Στον ορίζοντα της Ευρώπης: Το ευρωπαϊκό υπόβαθρο της νεοελληνικής ταυτότητας», Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, 2^{ος} τόμος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, επιμέλεια: Βασίλης Παναγιωτόπουλος.

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 60.

Πέτρος, κατέστησε την Ρωσία ένα φωτισμένο παράδειγμα μίμησης για όλη την Ευρώπη και ιδιαίτερα για μία μεγάλη μερίδα της ελληνικής διανόησης του 18^{ου} αιώνα.

Ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του Ελληνικού Διαφωτισμού ήταν ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ (1725-1800)¹⁰⁶, ο οποίος ανέδειξε το ρωσικό πρότυπο της αλλαγής ως παράδειγμα προς μίμηση για τον υπόδουλο Ελληνισμό. Ανεξάρτητα από τις προσδοκίες για απελευθέρωση που δημιουργήθηκαν, λόγω της εδαφικής, κυρίως, ισχυροποίησης της Ρωσίας, κατά τον 18^ο αιώνα, ο Μοισιόδαξ αναφέρεται στην σπουδαιότητα των επιτευγμάτων του Πέτρου, τα οποία δείχνει να θαυμάζει σε πνευματικό επίπεδο. Ακόμη περισσότερο, το σημαντικότερο στοιχείο, που πρέπει να κρατήσουμε από το ρωσικό παράδειγμα, είναι το πρακτικό αποτύπωμα της μεταφοράς του επίκεντρου του ενδιαφέροντος από την «μοίρα» στο άτομο και στην πίστη στις δυνατότητές του. Με άλλα λόγια, «το παράδειγμα της Ρωσίας μας διδάσκει ότι η θέση στην Ευρώπη κερδίζεται»¹⁰⁷, όπως εύστοχα επισημαίνει η Γιακωβάκη, μέσα από τα έργα του Μοισιόδακα.

Ο Μεγάλος Πέτρος στο πλαίσιο της ρωσικής «προσδοκίας»

Εκτός, όμως, από το πλέον ουσιώδες θεωρητικό-ιδεολογικό υπόβαθρο του ρωσικού εκσυγχρονισμού και του αξιοσημείωτου αντίκτυπου που άφησε στην ευρωπαϊκή και ελληνική διανόηση η εφαρμογή ορισμένων θεσμικών και πολιτικών αρχών του πρώιμου Διαφωτισμού από τον Πέτρο, υφίσταται μία ακόμη, περισσότερο εξειδικευμένη επίδραση της ρωσικής αλλαγής του 18^{ου} αιώνα στον ελληνικό χώρο. Αυτή η επίδραση βρίσκεται σε άμεση σχέση με το καθεστώς της οθωμανικής κατοχής και απασχολούσε τις μεγάλες αγροτικές μάζες, ορθόδοξου πληθυσμού, κυρίως.

Η στοχευμένη οπτική, γύρω από την οποία πρέπει να προσεγγιστεί η εξέλιξη της ελληνικής σκέψης για την Ρωσία, συνίσταται στην ανάμειξη του ρωσικού βασιλείου στα οθωμανικά εδάφη. Η ανάμειξη αυτή εκκίνησε συστηματικά τον 18^ο αιώνα και ενδυνάμωσε, με τρόπο ρεαλιστικό πλέον, τη διαρκή προσδοκία των βαλκανικών λαών για μία ενδεχόμενη απελευθέρωση με ρωσική υποστήριξη. Έτσι και στον ελληνικό χώρο, πριν την επανάσταση του 1821, ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού προσέβλεπε στην ρωσική

¹⁰⁶ Βλ., Ιώσηπος Μοισιόδαξ, *Απολογία* (επίμ. Άλκη Αγγέλου), Αθήνα, 1992 (α΄ έκδ. 1780), όπως παρατίθεται στο: Γιακωβάκη, 2003, σ. 74.

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 63.

βοήθεια με σκοπό μία ενδεχόμενη εξέγερση. Η αιτία αυτής της «ρωσικής προσδοκίας¹⁰⁸» δεν ήταν μόνο η κοινή ορθόδοξη πίστη αλλά και μία άμεση επιθυμία της Ρωσίας για έξοδο στη Μαύρη Θάλασσα, η οποία αναπόφευκτα έφερε σε σύγκρουση τα οθωμανικά συμφέροντα με τα ρωσικά. Πράγματι, αυτή η πρώτη συστηματική σύγκρουση Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας φαίνεται να εκκινεί στις αρχές του 18^{ου} αιώνα επί της βασιλείας του Μ.Πέτρου και την εκστρατεία του Προούθου (1710-1711). Ανεξάρτητα από την στρατιωτική ήττα του τσάρου, είναι ουσιώδους σημασίας η εκστρατεία αυτή να γίνει αντιληπτή στο πλαίσιο του «ανοίγματος» της Ρωσίας στο Νότιο μέτωπο, δηλαδή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Αν και η έξοδος στην Μαύρη Θάλασσα πραγματώνεται επί Αικατερίνης Β΄, πολλοί είναι εκείνοι οι λόγιοι στον ελλαδικό χώρο, ήδη από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, οι οποίοι αναγνώριζαν στο πρόσωπο του Πέτρου τον προστάτη των ορθοδόξων και τον απελευθερωτή του γένους τους. Μάλιστα, κοινός τόπος των περισσότερων Ελλήνων συγγραφέων ήταν η συχνή αναφορά στον Μ.Αλέξανδρο και μερικές φορές η σύγκρισή του με τον Μ.Πέτρο. Τις περισσότερες φορές, μάλιστα, ο δεύτερος ήταν εκείνος που «νικούσε».

Ένας από τους πρώτους υποστηρικτές του Πέτρου, που προέβη σε αυτήν την σύγκριση, ήταν ο Αντώνιος Κατήφορος¹⁰⁹ (1685-1763). Σύμφωνα με τον Μηνάογλου, ο Κατήφορος, κατέληγε στο συμπέρασμα ότι ο Μ.Πέτρος είναι ανώτερος του Αλεξάνδρου, ενώ παρομοίαζε τα ταξίδια του τσάρου στην Ευρώπη με εκείνα του Πλάτωνα, του Πυθαγόρα και του Σωκράτη¹¹⁰. Στα κείμενα του Κατήφορου η ύπαρξη του Μ.Πέτρου εξισώνεται με εκείνη ενός φιλοσόφου-βασιλιά¹¹¹ από την *Πολιτεία* του Πλάτωνα.

¹⁰⁸ Αν και η ρωσική προσδοκία εξαπλώνεται τον 18^ο αιώνα στην Ελλάδα, η δημιουργία της φαίνεται ότι ανάγεται στα χρόνια του τσάρου Αλέξιου (1645-1676), ο οποίος υιοθέτησε πρώτος τον ρόλο του επικεφαλής του ορθόδοξου κόσμου (Πίσσης, 2011, σ.40).

¹⁰⁹ Βλ. Σ. Μακρυμίχαλος, *Ο πρώτος Έλληνα απολογητής του ελεύθερου τεκτονισμού: Ο Πρωτοπαπάς Ζακύνθου Αντώνιος Κατήφορος (1685-1763)*, Αθήνα 1955 (όπως παρατίθεται στο: Μηνάογλου Χ., *Ιστορία του ρωσικού κόμματος, δώδεκα μελέτες για τις απαρχές*, Αθήνα, 2016).

¹¹⁰ Βλ. Αντώνιος Κατήφορος, *Βίος Πέτρου του Μεγάλου*, τ. Α΄, Βενετία 1763, 125,126 (όπως παρατίθεται στο: Μηνάογλου, 2016).

¹¹¹ Ο κοσμικός χαρακτήρας της εξουσίας του Πέτρου, αποτυπώνεται και σε άλλα κείμενα της εποχής με πανηγυρικό ύφος, όπως εκείνο του Αλέξανδρου Ελλάδιου, *Status Praesens Ecclesiae Graecae*, Impressos, A.R.S., 1714. Και σε αυτό το κείμενο, ο Μ.Πέτρος παρομοιάζεται με φιλόσοφο-βασιλιά που ενδιαφέρεται για την πολιτισμική και επιστημονική πρόοδο της χώρας του. Βλ., Πίσσης Ν., *Τροπές της «ρωσικής προσδοκίας» στα χρόνια του Μεγάλου Πέτρου*, Μνήμων (Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού), 30: 37-60, 2009.

Αντιθέτως, ο Μ.Αλέξανδρος, αντιμετωπίζεται ως άπληστος και αλαζόνας, καθώς έκανε αμέτρητες πολεμικές εκστρατείες από ματαιοδοξία, ενώ δεν φρόντισε παράλληλα για την ευτυχία της πατρίδας του, της Μακεδονίας¹¹².

Παρόλ' αυτά, η κυρίαρχη θέση που κατείχε ο Μ.Αλέξανδρος στην συνείδηση του υπόδουλου ελληνισμού ήταν αναντίρρητη. Στο πλαίσιο της ρωσικής «προσδοκίας», η εικόνα του Μ.Αλέξανδρου ως απελευθερωτή, έβαινε παράλληλα με την αντίστοιχη αντίληψη για τον Μ.Πέτρο, όπως στην περίπτωση του Ιωάννη Πρίγκου¹¹³, εμπόρου από την Ζαγορά. Όπως αναφέρει ο Μηνάογλου, ο Πρίγκος προσπάθησε να ταυτίσει να επιτεύγματα του Αλέξανδρου, ο οποίος υπέταξε τον περσικό κίνδυνο, και εκείνου του χριστιανού ηγεμόνα, ο οποίος στο μέλλον θα απάλλασσε τους Έλληνες από την οθωμανική κατοχή, ευχόμενος: « Ασήκωσε, Θεέ μου, έναν άλλον Αλέξανδρον, ως ποτε εκείνος τους Πέρσας έδιωξε από την Ελλάδα, έτζι και αυτόν τον τύραννο να τον διώξη, να λάμψη πάλε η χριστιανοσύνη στους τόπους της Ελλάδος καθώς και πρώτα»¹¹⁴.

Στην ίδια κατεύθυνση, ο πιο θερμός, ίσως, υποστηρικτής του Μ.Πέτρου εκ μέρους της προεπαναστατικής ελληνικής σκέψης, ήταν ο Αναστάσιος Μιχαήλ¹¹⁵. Ο Μιχαήλ υπηρέτησε στην αυλή του Ρώσου μονάρχη και συνέθεσε το *Βασιλικόν Θέατρον* (1710), έργο αφιερωμένο στον Πέτρο. Επιθυμώντας σε έναν βαθμό να προβάλλει τον Ελληνισμό στην Ανατολική Ευρώπη και πιο συγκεκριμένα στην ορθόδοξη Ρωσία, ο Μιχαήλ αποφάσισε να προβεί και εκείνος σε μία σύγκριση μεταξύ του Μ.Πέτρου και του Μ.Αλέξανδρου, αναδεικνύοντας το μεγαλείο του πρώτου, ως μελλοντικού απελευθερωτή του Ελληνισμού. Ωστόσο, υποστηρίζοντας την προσέγγιση του Μηνάογλου, φαίνεται ότι το εκτενές αυτό κείμενο διαθέτει την εργαλειακή σκοπιμότητα, που προαναφέρθηκε. Σε καμία, όμως, περίπτωση δεν αναιρείται με αυτόν τον τρόπο η συμβολή του συγκεκριμένου έργου στην ισχυροποίηση του μύθου που άρχισε να κατασκευάζεται κατά τον 18^ο αιώνα για τον Πέτρο.

¹¹² Κατήφορος, 1763/ όπως παρατίθεται στο Μηνάογλου, 2016.

¹¹³ Βλ. Ν. Ανδριώτης, *Το χρονικό του Άμστερδαμ(του Ιωάννη Πρίγκου)*, Νέα Εστία, 5 (1931)/ όπως παρατίθεται στο: Μηνάογλου, 2016.

¹¹⁴ Βλ. Ανδριώτης, 1931, όπως παρατίθεται στο: Μηνάογλου, 2016.

¹¹⁵ Βλ., Χ. Μηνάογλου, ο Αναστάσιος Μιχαήλ ο Μακεδών και ο Λόγος περί Ελληνισμού, Αθήνα 2014. Όπως παρατίθεται στο: Μηνάογλου, 2016.

Ένας ακόμη σημαντικός Έλληνας λόγιος, ο οποίος αποτύπωσε μία αρκετά εξιδανικευμένη αντίληψη για τον Μ.Πέτρο ήταν ο Βασίλειος Βατάτζης¹¹⁶, έμπορος από την Κωνσταντινούπολη. Ο Βατάτζης φαίνεται ότι προσέβλεπε και εκείνος σε μία ενδεχόμενη επικράτηση του Ρώσου τσάρου επί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και μπορούμε, με αυτόν τον τρόπο να κατανοήσουμε, ως ένα βαθμό, την υψηλή θέση που κατείχε ο Πέτρος στην συνείδησή του. Η συγκεκριμένη αντίληψη αρκετές φορές έφτανε σε επίπεδα προκατάληψης¹¹⁷. Όπως και για τον Βατάτζη, ο Πέτρος θεωρείται ο Αλέξανδρος της εποχής του¹¹⁸.

Ακόμη περισσότερο, την πεποίθησή του για τον κυριαρχικό ρόλο που όφειλε να έχει η Ρωσία μεταξύ των ορθόδοξων λαών την υποστήριζε στην βάση της διαφορετικής παιδείας μεταξύ Ανατολής και Δύσης, αλλά και του ιδιαίτερου ρόλου που κατείχε ο χριστιανισμός σε αυτόν τον διαχωρισμό. Ενώ, δηλαδή, στην Δύση η κυριαρχία επιστήμης έδειχνε να έχει κατοχυρωθεί θεσμικά, στην Ανατολή η εκπαίδευση ήταν εκκλησιαστική. Σε αυτή τη διάκριση, οι χώρες που διέθεταν έναν χριστιανικό πολιτισμό, αποτελούσαν για πολλούς συγγραφείς της ελληνικής σκέψης του 18^{ου} αιώνα μία τρίτη πολιτισμική διάκριση, άμεσα συνυφασμένη με την ρωσική προσδοκία.

Αυτή η ισορροπία έδειχνε να αλλάζει για τον Βατάτζη από την στιγμή που ο Μ.Πέτρος θέλησε να φέρει την Ρωσία πιο κοντά στον δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν μετέβαλλε καθόλου τις αντιλήψεις του Βατάτζη για τον τσάρο. Όπως γίνεται αντιληπτό μέσω της προσέγγισης του Μηνάογλου, η προσωπολατρία και η εν γένει εξιδανικευμένη αντίληψη προς τον τσάρο ήταν χαρακτηριστικά που διέθετε ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής σκέψης. Το γεγονός αυτό δεν επέτρεπε στις νεωτερικές του μεταρρυθμίσεις να μεταβάλλουν αρνητικά την απροσπέλαστη θέση, που κατείχε στην ελληνική διανόηση του 18^{ου} αιώνα. Αντιθέτως, η διαφαινόμενη ισχυροποίηση της Ρωσίας στο διεθνές σύστημα και η ολοκληρωτική μεταστροφή της από την παράδοση στην νεωτερικότητα, τον 18^ο αιώνα, ήταν, για τους περισσότερους μελετητές, καθώς και για τον Βατάτζη επίσης, αποκλειστικό έργο του Πέτρου¹¹⁹. Το έργο αυτό φάνηκε ότι

¹¹⁶ Βλ. , E. Legrand (επίμ.), Βασίλειου Βατάτζη, *Περιηγητικόν*, εκδόσεις Καραβίας, Αθήνα 1972. Όπως παρατίθεται στο: Μηνάογλου, 2016, σ. 53.

¹¹⁷ Βλ., Μηνάογλου, 2016, σελ. 68.

¹¹⁸ Βατάτζης, *Περσικά*, σελ. 55-56. Όπως παρατίθεται στο: Μηνάογλου, 2016.

¹¹⁹ Βλ., Βατάτζης, *Περσικά*, σελ. 62. Όπως παρατίθεται στο: Μηνάογλου, 2016.

αξιολογούνταν θετικά όχι τόσο ως προς το περιεχόμενό του, αλλά περισσότερο ως προς το μέγεθος και την ταχύτητα της αλλαγής που υλοποίησε ο Μ.Πέτρος.

Ο πολιτισμικός διαχωρισμός, που συνέθεσε ο Βατάτζης, και η αντίληψη που διέθετε για τον Πέτρο αποτέλεσαν αντικείμενο ενασχόλησης αρκετών συγγραφέων της ελληνικής σκέψης. Ένας από αυτούς ήταν, σύμφωνα με τον Πίσση, ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος¹²⁰. Αν και ο Πατριάρχης έβλεπε τον πολιτικό θεσμό της ρωσικής μοναρχίας να αυτονομείται σταδιακά από την θείκη εξουσία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, δεν έπαψε να θεωρεί τον Μ.Πέτρο προστάτη της Ορθοδοξίας. Η βαθμιαία πορεία προς την εκκοσμίκευση, την οποία εισήγαγε στην Ρωσία ο Πέτρος, φαίνεται να μην υπερίσχυε συνειδησιακά, για ένα μέρος των ιερέων, έναντι της προσωπικότητας του τσάρου και του ρόλου του ως προστάτη της Ορθοδοξίας. Το πολιτικό πεδίο και η κοσμική εξουσία «γεννήθηκαν» με τον εκσυγχρονισμό «από τα πάνω» του Μ.Πέτρου. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει σε μεγάλο βαθμό τον μύθο του Πέτρου, ως τσάρου, του οποίου οι υποστηρικτές βρίσκονταν ακόμη και εντός του θεσμού της Εκκλησίας.

Ωστόσο, η κατάργηση του Πατριαρχείου της Μόσχας το 1721, ίσως αποτέλεσε τομή για την μελλοντική σύγκρουση, κατά τον 19^ο αιώνα, μεταξύ «Σλαβόφιλων» και «Δυτικόφιλων» στην Ρωσία. Οι όψεις αυτής της προσπάθειας θεσμικής υπερίσχυσης του ευρωπαϊκού πολιτισμού, έναντι του αμιγώς ρωσικού εκφράστηκαν στον χώρο των Ελλήνων λογίων μέσα από την αλλαγή του συμβολικού λόγου των γραπτών κειμένων. Τόσο ο πανηγυρικός του Σοφρώνιου Λειχούδη¹²¹ όσο και τα κείμενα του γιατρού στην αυλή του Μ.Πέτρου, Αθανάσιου Σκιαδά¹²², επιβεβαιώνουν μία γενικότερη τάση μεταβολής των κειμένων, η οποία φαίνεται να εκκινεί την περίοδο της βασιλείας του τσάρου. Βλέπουμε, δηλαδή, ότι πολλοί Έλληνες, είτε βρισκόμενοι στην υπηρεσία της ρωσικής μοναρχίας είτε όχι, αποτύπωναν μία εικόνα επιδοκιμαστική της κοσμικής εξουσίας του Πέτρου, έντονα ταυτιζόμενη με την εικόνα που πρόβαλε η ίδια η μοναρχία για τον εαυτό της¹²³.

¹²⁰ Βλ., Πίσσης, 2009, σ. 49-52.

¹²¹ Στο ίδιο, σ. 52.

¹²² Για πλήρη βιογραφία βλ., Γ.Α. Λαζάρου, Ι. Λασκαράτος, *Η ιατρική οικογένεια Σκιαδά στην Ρωσία του 18^{ου} αιώνα*, Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής, 2001, 18(1):80-83.

¹²³ Βλ., Πίσσης, 2009, σ. 53.

Όπως θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε από όσα υποστηρίζουν οι Μηνάογλου και Πίσσης, πολλά από τα κείμενα της ελληνικής σκέψης του 18^{ου} αιώνα, τα οποία απευθύνονταν στον Πέτρο, ήταν στην πλειοψηφία τους ταυτόσημα με μία σχεδόν ουτοπική εικόνα για τον τσάρο και την μοναρχία του. Είναι πιθανό, οι στρατιωτικές νίκες του Ρώσου μονάρχη αλλά και η διαχρονική πίστη των υπόδουλων Ελλήνων στην ιδέα της απελευθέρωσης από το «ξανθό γένος» να συνέδραμαν καθοριστικά στην περαιτέρω ενίσχυση αυτής της πεποίθησης.

Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται η μεταρρυθμιστική προσπάθεια του Μ.Πέτρου, η οποία μετέβαλε ριζικά τον πόλο της εξουσίας προς ένα εκκοσμηκευμένο πρότυπο ευρωπαϊκής μοναρχίας. Στην Ρωσία, άρχισε ένας σταδιακός διαχωρισμός κράτους και εκκλησίας, ο οποίος οδήγησε στην θεσμική κατοχύρωση του τσάρου ως επικεφαλής του κράτους. Αυτή η αλλαγή αποτυπώθηκε, όπως είδαμε, σε πολλά κείμενα της ελληνικής σκέψης του 18^{ου} αιώνα, καθώς, παράλληλα με την παρουσία θρησκευτικών παρομοιώσεων και αναφορών, άρχισαν να υπερτονίζονται οι κοσμικές αρετές του μονάρχη, ως κυρίαρχου (souverain).

Αν και η ελληνική διανόηση της εποχής ήταν έντονα επηρεασμένη από την θρησκευτική πίστη, η ρήξη με τους παραδοσιακούς θεσμούς, που επιχείρησε ο Μ.Πέτρος στην Ρωσία, δεν φάνηκε να επηρεάζει με αρνητικό τρόπο τις ήδη θετικά θεμελιωμένες αντιλήψεις για τον τσάρο και την μοναρχία του. Το γεγονός αυτό είναι φανερό ότι σχετίζεται με την κυριαρχία και την διάδοση των αρχών του Διαφωτισμού στην ελληνική σκέψη, ακόμα και σε εκείνη την μερίδα της διανόησης με ισχυρή ορθόδοξη θρησκευτική συνείδηση. Συνεπώς, παρατηρούμε ότι, για την ελληνική σκέψη, ο 18^{ος} αιώνας ήταν μία περίοδος κατά την οποία οι αναφορές στην Ρωσία του Πέτρου έγιναν συχνότερες και άλλαξαν προσανατολισμό.

Αυτές τις αναφορές θα μπορούσαμε να τις αντιληφθούμε, ως ένα βαθμό, υπό το πρίσμα της «ρωσικής προσδοκίας». Πέραν, όμως, αυτής της οπτικής, είναι ουσιώδους σημασίας η κατανόηση του εξευρωπαϊσμού, που επιχείρησε ο Μ.Πέτρος, ως μίας απόπειρας προσέγγισης του νεοσύστατου, όπως τον γνωρίζουμε σήμερα, ευρωπαϊκού πολιτισμού της νεωτερικότητας και «μείωσης της απόστασης» μεταξύ της Ευρώπης του Διαφωτισμού και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Την ίδια περίοδο, όπως είδαμε, ο καθολικισμός σταδιακά έπαυε να αποτελεί προϋπόθεση για την ένταξη ενός κράτους στον

Ο Μύθος του Μεγάλου Πέτρου τον 18^ο αιώνα

ευρωπαϊκό πολιτισμό. Εκείνο που ουσιαστικά κατόρθωσε η Ρωσία του Πέτρου ήταν η ριζική μεταβολή του πολιτισμού της, έτσι ώστε να συνταχθεί αξιακά σε εκείνον της «Γηραιάς Ηπείρου».

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα πτυχιακή εργασία έγινε μία απόπειρα συνδυαστικής και συγκριτικής προσέγγισης του μύθου για τον Μεγάλο Πέτρο στην Ευρώπη του 18^{ου} αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, οι οπτικές, που εξετάστηκαν στο ζήτημα, ήταν εκείνες της ρωσικής, της γαλλικής, της βρετανικής και της ελληνικής σκέψης. Κάθε μία από αυτές, όπως είδαμε, διέθετε το δικό της αφήγημα, για τον τρόπο με τον οποίο γινόταν αντιληπτός ο Πέτρος και το μεταρρυθμιστικό του έργο.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι επικριτές του ρωσικού εκσυγχρονισμού ήταν διαρκώς παρόντες, ιδιαίτερα από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και έπειτα, όπου άρχισε να αναπτύσσεται μία κριτική από την σκοπιά των πολιτικών δικαιωμάτων και της δημοκρατίας, όπως την αντιλαμβάνεται ο πολιτικός φιλελευθερισμός. Ωστόσο, το κίνημα του Διαφωτισμού, από τις πολιτικές αξίες του οποίου προερχόταν ο κεντρικός πυρήνας της κριτικής προς τον Πέτρο, αποτέλεσε την ιδεολογική βάση των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών του τσάρου στην Ρωσία. Όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε, η κυριαρχία του Διαφωτισμού και η συνήθης αδυναμία των διανοητών του 18^{ου} αιώνα να αποστασιοποιηθούν από τις αρχές του συγκεκριμένου κινήματος ώθησαν την απόπειρα του Μ.Πέτρου να εκσυγχρονίσει το Ρωσικό Βασίλειο στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Όπως φαίνεται, καμία κριτική προς τον τσάρο δεν κατάφερε να κυριαρχήσει συνειδησιακά στην Ευρώπη του 18^{ου} αιώνα.

Η ενιαία και θετική εικόνα του Ρωσικού Διαφωτισμού για τον Μ.Πέτρο, όπως την παραθέτει ο Riasanovsky, φαίνεται ότι αποτελεί την κυρίαρχη αντίληψη στον πυρήνα του Διαφωτισμού, δηλαδή στη Γαλλική και τη Βρετανική Αυτοκρατορία. Η μελέτη της γαλλικής και της βρετανικής σκέψης, λοιπόν, συμβάλλει στην σφαιρικότερη προσέγγιση της ουσιαδούς επιρροής που άσκησε η εικόνα του τσάρου εκτός ρωσικών συνόρων. Κάτι τέτοιο, όπως προαναφέρθηκε, σε καμία περίπτωση δεν αναιρεί την ύπαρξη σημαντικών κριτικών προσεγγίσεων στο συγκεκριμένο ζήτημα, κατά τον 18^ο αιώνα. Αντιθέτως, αυτό που γίνεται αντιληπτό είναι πως οι αρνητικές κριτικές δείχνουν να επικαλύπτονται και στην θέση τους να ορθώνεται μία ενιαία, εν πολλοίς, αντίληψη.

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η ιδέα της «φωτισμένης» μοναρχίας εμφανίζεται τον 18^ο αιώνα και συνδέεται άμεσα με την βασιλεία του Πέτρου, αρχικά, και της Μ.Αικατερίνης, στην συνέχεια (καθώς και του Αλεξάνδρου Α΄ αργότερα). Ο αιώνας

του Διαφωτισμού είναι, υπό αυτήν την έννοια, ένας πλήρως ρωσικός αιώνας, όπως υποστηρίζει και ο Lortholary. Η ρωσική «στροφή» προς την Ευρώπη έθεσε, ουσιαστικά ένα απομονωμένο βασίλειο στο ιδεολογικό κέντρο της Ευρώπης του 18^{ου} αιώνα, στην οποία είχε μόλις αρχίσει να κυριαρχεί ο Διαφωτισμός.

Εντούτοις, η ολική αναδιαμόρφωση του ρωσικού πολιτισμού και η διεθνής ισχυροποίηση της Αυτοκρατορίας του Μ.Πέτρου δεν άσκησε γοητεία μόνο στη δυτική σκέψη. Εκτός από το σημαντικό θεωρητικό υπόβαθρο μίας ευμενούς αντιμετώπισης της Ρωσίας που καθιερώθηκε έκτοτε, τα θετικά αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων του τσάρου επηρέασαν την σκέψη διανοητών σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Στην περίπτωση της ελληνικής σκέψης του 18^{ου} αιώνα, ο διεθνής αντίκτυπος των μεταρρυθμίσεων του Πέτρου φάνηκε να αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση και πρότυπο αλλαγής, το οποίο θα μπορούσε να κινητοποιήσει περαιτέρω μία ενδεχόμενη απελευθέρωση. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την προσφιλή, στις μεγάλες μάζες του πληθυσμού, ρωσική «προσδοκία», μας αποδεικνύει τον κυρίαρχο χαρακτήρα του ρωσικού «θαύματος» στην ελληνική σκέψη και στον υπόδουλο ελληνισμό.

Όσο και αν η μελέτη αυτή θα έμενε ανολοκλήρωτη, αν δεν προσεγγιζόταν ο μύθος του Μ.Πέτρου σε διεθνές επίπεδο, η καθοριστικότερη ώθηση στη δημιουργία και στη θεμελίωσή του δόθηκε, δίχως αμφιβολία, από την ρωσική σκέψη. Ο μακρὺς ρωσικός 18^{ος} αιώνας, αποτέλεσε τον πιο χαρακτηριστική περίοδο του Ρωσικού Διαφωτισμού τόσο ιδεολογικά όσο και πολιτικά. Μέσα σε συνθήκες αναγωγής των αξιών του Διαφωτισμού σε κυρίαρχο πολιτισμικό δόγμα, η ρωσική σκέψη διαμόρφωσε, στην πλειοψηφία της, μία πλήρως εξιδανικευμένη αντίληψη για τον Πέτρο. Οι ίδιοι οι Ρώσοι διανοητές φαίνεται ότι ήταν οι πρώτοι που αναγνώριζαν το μεγαλείο του τσάρου τους, ιδιαίτερα μετά τον θάνατό του. Όπως διαπιστώσαμε, η ριζική αλλαγή, που επέφεραν οι μεταρρυθμίσεις του Πέτρου στην Ρωσία, αποτέλεσε ένα από τα πιο καθοριστικά αντικείμενα μελέτης και διαλόγου μεταξύ της ρωσικής σκέψης του 18^{ου} αιώνα.

Πέραν, όμως, από την πρωτοφανή σημασία της ενιαίας, θετικής και αμετάβλητης, για περισσότερο από εκατό χρόνια, εικόνας της ρωσικής σκέψης για τον ίδιο τον τσάρο, αξίζει να παρατηρήσουμε την αντιπαράθεση, που ακολούθησε, στο τέλος του μακρού ρωσικού 18^{ου} αιώνα, σχετικά με την κατεύθυνση που θα όφειλε να ακολουθήσει η Ρωσική Αυτοκρατορία. Η βασικότερη διαμάχη των Ρώσων διανοητών αφορούσε

ακριβώς το ζήτημα του περαιτέρω εξευρωπαϊσμού της Ρωσίας ή της διατήρησης των περισσότερων στοιχείων της εθνικής της ταυτότητας. Αυτή η νέα διαφωνία που προέκυψε τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα αποδεικνύει σε μεγάλο βαθμό την σημασία των μεταρρυθμίσεων του Μ.Πέτρου, καθώς αυτές, όχι μόνο οδήγησαν στην δημιουργία μίας εκκοσμικευμένης θεσμικά Ρωσίας, αλλά έθεσαν, κατ'επέκταση, τα θεμέλια της μελλοντικής αντιπαράθεσης για τον καταλληλότερο τρόπο με τον οποίο η συγκεκριμένη χώρα θα αποφάσιζε να διαχειριστεί αποτελεσματικότερα τις δυνατότητες της και να ευτυχήσει. Το γεγονός αυτό είναι, σε κάθε περίπτωση, ο πιο έγκυρος δείκτης της αιτίας για την οποία δημιουργείται ο μύθος του Πέτρου εντός ρωσικών συνόρων. Με άλλα λόγια, η Ρωσία βίωσε το πέρασμα από την παράδοση στην θεσμική, τουλάχιστον, νεωτερικότητα μέσω των ενεργειών μίας προσωπικότητας. Μπορούμε, λοιπόν, να αντιληφθούμε την καθοριστική σημασία του Μ.Πέτρου για την παγκόσμια ιστορία, σε μεγάλο βαθμό, μέσα από αυτήν την διαπίστωση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Cross, Anthony., *Peter the Great through british eyes*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Γιακωβάκη, Ν., «Στον ορίζοντα της Ευρώπης: Το ευρωπαϊκό υπόβαθρο της νεοελληνικής ταυτότητας», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 2^ο, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003,.

Hughes, Lindsey., *Peter the Great: A Biography*, Yale University Press, London, 2004

Lortholary, Albert., *Le Mirage Russe En France Au Xviii Siecle*, Librairie Philosophique J.Vrin, Paris, 1951.

Λαζάρου, Γ.Α., Λασκαράτος, Ι., *Η ιατρική οικογένεια Σκιαδά στην Ρωσία του 18ού αιώνα. Ιατρική Σχολή Αθηνών, Αρχαία ελληνικής Ιατρικής, Αθήνα, 2001.*

Μηνάογλου, Χαράλαμπος., *Ιστορία του ρωσικού κόμματος: Δώδεκα μελέτες για τις απαρχές, επιμέλεια: Μηνάογλου Χαράλαμπος, Αθήνα 2016.*

Μπούσκοβιτς, Πολ., *Ιστορία της Ρωσίας*, Εκδόσεις Αιώρα, Αθήνα, 2016, Μτφ.: Θάλεια Σπανού

Πίσσης, Νικόλαος., «Τροπές της «ρωσικής προσδοκίας» στα χρόνια του Μεγάλου Πέτρου», *Μνήμων*, 30, σελ. 37-60, 2009.

Riasanovsky, Nicholas., *The image of Peter the Great in russian history and thought*, Oxford University Press, Oxford, 1992.